

A KATOLIKUS EGYHÁZ LEMONDÁSA A TIZEDRŐL 1848. MÁRCIUS 18-ÁN

FAZEKAS CSABA–GYULAI ÉVA

A neves jogtörténész, Csizmadia Andor írta, hogy az 1848-ban felszámolt feudális járadékszolgáltatások közül kétségtelenül az egyházi tizedet (*decima ecclesiastica*) tekintették a legterheesebbnek „mind a jobbágyok, mind a városi polgárok [...] különösen azért, mert nagyobb részét olyan egyházi szerveknek (püspök, káptalan) fizették, akiket nem vagy alig ismertek, s akik teljesen idegenek voltak az ő mindennapi életüktől”.¹ Tanulmányában részletesen ismertette a tized magyarországi történetét, és röviden kitért az 1848-ban bekövetkezett megszüntetésére is. A tized, mint a valóban egyik legalapvetőbb feudális járadékszolgáltatás megszüntetése (a jobbágyságnak az úrbéri terhek alól történő felszabadításával, és a közteherviseléssel együtt) az áprilisi törvényekben testet öltött új Magyarország alkotmányának, a polgári átalakulásnak egyik sarkköve lett. Mégpedig azon intézkedések között, melyek nemcsak konkrét intézkedésekben vetettek véget a feudalizmusnak, hanem „elvileg és további jogszabályalkotást inspirálóan a polgári átalakulás véghezvitelének irányába [is] mutattak”.²

Az 1848. március 18-án, a magyar polgári átalakulás egyik legmozgalmasabb, jelentőségében kiemelkedő napján történt eseményről a forradalom és szabadságharc történetében (különösen egyházi vonatkozásaival foglalkozó) szakirodalom számos helyen megemlékezik. Azonban a tized megszüntetésével kapcsolatos történések *nagyon is eltérő részletességgel illetve hangsúlyokkal tárják az olvasó elé, elsősorban attól függően, hogy a katolikus egyház társadalmi-politikai szerepvállalását milyennek akarták látni illetve láttatni.* (Emellett az is gyakori eset, hogy nem a tized-ügyet állítva elemzésük középpontjába csak röviden említik a kérdést, az egyház magatartását különböző hangvétellel méltató megfogalmazásoknak csak egyik vagy másik oldalát villantva fel.) Az 1848-as egyháztörténeti kutatásokat a Horthy-korszakban, majd 1945 után is beárnyékoló pártosság³ meghatározta a Pozsonyban tanácskozó egyházi rend március 18-i tevékenységének megítélését is. Az eltérő szemléletű méltatások, továbbá az 1848-as püspöki kar tevékenységét átfogóan feldolgozni kívánó tanulmányok hiánya⁴ indokolttá teszi, hogy felhívjuk a figyelmet a tized-lemondással kapcsolatban három, eddig alig használt

¹ Csizmadia Andor: A magyarországi feudális jogintézmények felszámolásához. A *decima* megszüntetése. In: Gazdaság- és Jogtudomány. Az MTA IX. Osztályának Közleményei, 1969. 1–2. sz. 101–131. (továbbiakban: Csizmadia, 1969.) 101.

² Szabad György: A polgári átalakulás megalapozása 1848–49-ben. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 49–64.; 51.

³ Ld. erről általánosságban: Zakar Péter: 1848/49-es egyháztörténetünk historiográfiája. In: Studia Miskolcinsensia, 4. Miskolc, 2000. (megjelenés alatt)

⁴ Vö. Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkeszei 1848–49-ben. Bp., 1999. (METEM könyvek, 23.) 10.

forrásra,⁵ továbbá a teljesség igénye nélkül megpróbáljuk a címben jelzett témakört röviden összefoglalni.⁶

A március 18-i történekek középpontjában az az eltérő interpretációkat leginkább kiváltó momentum áll, hogy miután a polgári átalakulásról március 14–15-én hozott határozatok – ellentétben a közteherviseléssel és az úrbéri viszonyok megszüntetésével – nem tartalmaztak utalást a papi tized megszüntetéséről, az alsó tábla izgatott hangulatú ülésén a káptalanok követői bejelentették, hogy lemondanak a tizedről. A megszővegett javaslatot átküldték a főrendekhez, ahol a jelenlévő egyháziak (három püspök és a pannonhalmi főpát) szintén lemondtak arról, s ez lehetővé tette a később 1848/13. tc.-ként az áprilisi törvények közé került paragrafusok – viharos ünneplésekkel kísért – elfogadtatását.⁷ Az egyház lemondásának körülményei elsősorban azért jelentősek, mert *a tized nyilvánvaló megszüntetéséhez fűződő viszony egyben az egyház polgári átalakulás egészével kapcsolatos magatartásának kifejezésére illetve tükrözésére is alkalmas*. A méltatások kimondva vagy kimondatlanul, többé vagy kevésbé állást foglalnak egyrészt abban a kérdésben, hogy

1. az egyháziak (az alsó táblán a káptalanok követői, a felső táblán a püspökök) érdemének tekinthető-e a tized eltörléséről szóló határozat (ők tekinthetők-e a lemondás első számú kezdeményezőinek),

2. továbbá abban, hogy bejelentésük teljesen önként történt-e vagy valamilyen kényszer hatására. Az ismertetéseknek még további jellemző adaléka lehetnek, hogy

- a papság lemondását a haza érdekében meghozott „áldozatnak” minősíthetik, miszerint bejelentésüket lelkesen, odaadással tették,
- lemondásukkor semmilyen kárpótlást nem követeltek,
- örök időkre mondtak le, illetve
- a tized-törvény elfogadása után milyen nehéz helyzetbe kerültek, hiszen sokak kizárólagos megélhetését jelentette.

Az 1848-as egyháztörténet-írásban eddig született két átfogó igényű kötet valamennyi részletkérdésben ellenkező előjellel minősítette az eseményeket. Meszlényi Antalnak a Horthy-korszak egyházpolitikai „lenyomatait” viselő művében valamennyi eseménnyel (így a tizedről való lemondással) kapcsolatban az egyházi magatartás igazolására, a papság valamennyi rétegének a polgárosodás és a nemzeti ügy iránti elkötele-

⁵ A fordítások alapjául szolgált: *Roskovány, de Augustinus* (coll. et ed.): Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesisticae ab Imperio Civili. Tom. IV. Monumenta Pontificatus Pii IX. an. 1846–1855. complectens. Pestini, 1856. (továbbiakban: *Roskoványi*, 1856.) Megjegyzés: Tanulmányunk bevezető szövegét és jegyzetapparátusát Fazekas Csaba írta, a dokumentumok fordítása Gyulai Éva munkája.

⁶ Vonatkozó álláspontunkat – egy főpap tevékenységére koncentrálna – röviden összefoglaltuk még: *Fazekas Csaba*: Rimely Mihály pannonhalmi főpát az utolsó rendi országgyűlésen. In: Györi Tanulmányok, 22. Győr, 2000. (továbbiakban: *Fazekas*, 2000.)

⁷ A témával foglalkozó szakirodalmi hivatkozásokat l. alább. Már itt megemlítjük viszont, hogy a március 18-i események legkörültekintőbb tisztázását, máig a legszélesebb forrásbázison, részletesen elvégezte: *Varga János*: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Bp., 1971. (továbbiakban: *Varga*, 1971.) 154–156., 159–164.; ill. tartalmaz még: *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. [1952] In: *Für Lajos* (szerk.): *Szabó István*: Jobbágyok – parasztkok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. Bp., 1976. [továbbiakban: *Szabó* (1976)] 253–332.; 309–310. A tized-törvény születésének körülményeiről alapvető még: *Károlyi Árpád* (szerk.): Az 1848-diki pozsonyi törvények az udvar előtt. Bp., 1936. (Magyarország újkori történetének forrásai. Hivatalos okiratok és levelek.) (továbbiakban: *Károlyi*, 1936.) 42–46. A kérdéskört ismerteti és értékeli: *Sarnyai Csaba Máté*: Kényszer és/vagy kompromisszum? Megjegyzések a klérus tizedről való lemondásának történetéhez (1848) (megjelenés alatt; továbbiakban: *Sarnyai*, 2000. Ezúton is köszönöm, hogy a szerző munkáját rendelkezésünkre bocsátotta. – F. Cs.)

zettségére próbált rámutatni.⁸ A tizedről való lemondást – nyilvánvaló elfogultsággal – úgy értékeli, hogy az egyház nemcsak szívvel-lélekkel azonosult a polgári átalakulással, hanem abban élenjáró, példaadó szerepet is játszott, amikor tetemes javakat hozott a nemzetnek áldozatul. A lemondás Európában példátlan önkéntességét és örömteli voltát nyomatékosítja mind a káptalani követek, mind a felső táblán helyet foglaló püspökök vonatkozásában, erőteljesen hangsúlyozza ugyanakkor a papság ennek nyomán támadt megélhetési nehézségeit, és a „nemes gesztusért” hálátlanok, határozottan egyházellenesnek ítéli meg a hatalomra került liberális kormányzatot.⁹ (Meszlényi álláspontja olyannyira meghatározó lett a katolikus történetírásban, hogy például az egyik, a forradalom centenáriuma megjelent kötet szemelvényekben közölte munkáját, annak igazolására, hogy az egyház üdvözölte a reformokat, a jelen volt püspöki kar tagjaiban pedig – „méltóságos gesztussal” kimutatott hazafias áldozatvállalásukra tekintettel – „Tomori Pál méltó utódait” tisztelhetjük.¹⁰) A kommunista hatalomátvételt követő ötvenes évek hivatalos történésze, meghatározó ideológusa, Andics Erzsébet éppen ellenkezőleg, mindenből a klérus, mint „a feudális reakció »kompattáns élcsapata«” aknamunkáját igyekezett kimutatni.¹¹ Számos adatot felsorakoztat, de értékelését lehetetlenné teszi leginkább politikai röpiratokra emlékeztető stílusa, illetve az, hogy az adatgyűjtéskor már érezhetően kész volt a koncepciója is, miszerint „a magyar katolikus főpapok nagy része hierarchikus érdekeit ingadozás nélkül a nemzet nagy életérdekei fölé helyezte”.

A március 18-i eseményeket érintő tanulmányokról elmondhatjuk, hogy az általános egyháztörténeti illetve a forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó monográfiák jellegükből fakadóan csak egy-két mondatban ismertetik a tized-törvény megszületését, *szóhasználatuk, hangsúlyaik azonban nagyon is eltérőek* és jellemzőek. Hermann Egyed ismert monográfiája például egyértelműen Meszlényi felfogását követte, amikor a tizedről való lemondás dicsőségét – egyéb körülmények említése nélkül – határozottan az egyháziaktól induló önkéntes kezdeményezésnek, örömmel meghozott áldozatnak minősítette, és a végrehajthatlan kárpótlás miatti megélhetési nehézségeket emelte ki.¹² Más szerző a tized-törvényről egyetlen – az egyházra nézve valamennyi pozitívumot sűrítő – mondattal emlékezett meg,¹³ melyhez hasonló ismertetések az újabb irodalomban is felbukkannak.¹⁴ A Meszlényit megelőző egyházi méltatások egyike – a tizedből szár-

⁸ *Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben.* Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.) (továbbiakban: *Meszlényi*, 1928.) 64–67.

⁹ „Bátran állíthatjuk, hogy a jót nem a jóval, hanem határozottan a rosszal viszonzta.” Uo. 68.

¹⁰ *Jánosi Gyula: A nagy nemzedék kora. A reformkorszak szemelvényekben.* Veszprém, 1948. 212–225.

¹¹ *Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848–1849-ben.* Bp., 1949. (továbbiakban: *Andics*, 1949.) 12–16., idézett hely: 100.

¹² *Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 421.

¹³ „A papság nagylelkűen önként lemondott jövedelme egyik alapforrásáról, a tizedről.” *L. Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története.* III. köt. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. Bp., 1985. 948. Hasonló eljárást követett egyébként Szeckfű Gyula is („a papság az addigi dézsmáról kárterítés nélkül mondott le”): *Szeckfű Gyula: Forradalom és szabadságharc.* In: *Hóman Bálint–Szeckfű Gyula: Magyar történet.* V. köt. Bp., 1936. 391.

¹⁴ L. pl. az egyháznak a papi tizedről való lemondását és a keletkezett megélhetési nehézségeket említő munkák közül: *Adriányi Gábor: A magyar egyház és a Vatikán (1848–1918).* In: *Zombori István* (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Bp., 1996. 211–254.; 211. Ez utóbbi hangsúlyozza még, hogy az egyház belátta a polgári átalakulás szükségességét, de félt is tőle, Meszlényi ennél is messzebbre ment, amikor arról írt, hogy az egyház „bár nem készítette elő a nagy változást, de számolt adottságával, s mindent elkövetett, hogy az ország békésen helyezkedhessen el az új alapokra”. Egy legutóbbi szerző (Elmer István), miközben teljesen Meszlényi alapján ismertette a tizedről való lemondás történetét, annyit megjegyzett, hogy

mázó jövedelemkiesés okozta megélhetési gondok mellett – a hangsúlyt arra helyezte, hogy a törvényalkotók elfogadták a „főpapság által hozott hazafias áldozatot”, vagyis inkább a püspöki kar központi szerepét sugallta a káptalani követekkel szemben.¹⁵ Érdekes módon nem emlékezett meg korábban az alsó tábla szerepéről az egyszerre kortárs és történetíró, Horváth Mihály sem,¹⁶ bár az ő szóhasználatában jelentős különbség, hogy a püspökök önkéntes lemondását „tőlük igényelt áldozatnak” nevezte, illetve az, hogy a kárpótlás kapcsán nem az alsópapság megélhetési nehézségeit ecsetelte, hanem azt, hogy a liberális törvényhozók méltányolták az egyház igényeit és a paragrafus szövegébe építették az állam gondoskodását továbbá az érintettek méltányos kártalanítását.¹⁷ A történeti munkák közül többen csak a tized-törvény elfogadásának száraz tényét állapították meg,¹⁸ és a legutóbbi szakirodalomban is felmerül a minősítéseket kerülő, minél tényszerűbb rögzítés igénye.¹⁹ Az eddig említettektől eltérő szemléletű ismertetés található a „tízkiötetes” monográfia – Spira György által írt – vonatkozó fejezetében, amikor a szerző nem a törvény megszületésének egyházi oldalára helyezi a hangsúlyt, kiemeli viszont, hogy az úrbéres szolgáltatásokkal azonos természetű tizednek logikusan kellett megszűnie, s hogy pont az egyházi tized kérdése volt az, amellyel az alsó tábla jelentősen túllépett a korábbi (március 15. reggelén megfogalmazott) jobbágyfelszabadító követelésein.²⁰

1848-ra hiába ismerte fel a papság a változások szükségességét és próbált elébe menni, a kezdeményezés már kicsúszott a kezéből. *Elmer István* (szerk.): *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben.* Bp., 1999. (továbbiakban: *Elmer*, 1999.) 11–12.

¹⁵ *Pál Mátyás*: Az 1848-as egyházi mozgalmak hazánkban. In: *Religio*, 1914. 1. sz. 59–81. (továbbiakban: *Pál*, 1914.); 60.

¹⁶ *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823–1848. III. köt. Bp., 1886. (3. kiadás) 392.

¹⁷ Ugyanezt az álláspontot képviselte: *Höke Lajos*: A pozsonyi országgyűlés 1847. évi november hó 10-től 1848. évi április hó 11-ig. In: *Hazánk*, VI. 1886. 413–435. (továbbiakban: *Höke*, 1886.); 427. (ill. ld. még: uő: Magyarország újkori történelme 1815-től 1892-ig. I. köt. Nagybecskerek, 1893. 219–220.) Pontatlanul fogalmazott viszont, amikor azt írta, hogy Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan követe „a katolikus papság nevében” mondott le a tizedről, ezt valójában csak káptalana nevében tette meg. Hangsúlyozza még, hogy a szóban forgó áldozatot a felső tábla „eddigelé minden reformot ellenző püspökei is meghozák”.

¹⁸ Pl. *Márki Sándor*: Az 1848–49-ik évi forradalom és szabadságharc története. In: *Márki Sándor–Beksics Gusztáv*: A modern Magyarország (1848–1896). Bp., 1898. 1–396. (továbbiakban: *Márki*, 1898.); 42. Érdekes módon ugyanilyen egyszerűen említi az eseményt Acsády Ignác 1906-ban megjelent átfogó monográfiája is: *Acsády Ignác*: A magyar jobbágytörvény története. Bp., 1944. (2. kiadás) 550.; sőt, a társadalmi kérdések iránt egyébként rendkívüli érdeklődést mutató baloldali Szabó Ervin is 1918-as kötetében: *Szabó Ervin*: Társadalmi és pártarcok a 48–49-es magyar forradalomban. Bp., 1946. (2. kiadás) 180. stb. Még egyháztörténeti monográfiákban is előfordul, hogy meg sem említik a tized-törvény születésének körülményeit, pl. *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929. (reprint: 1985. Tudománytár) 263–264.

¹⁹ Ld. pl. *Gergely Jenő*: A katolikus egyház 1848–49-ben. In: *Valóság*, 1998. 10. sz. 74–82., 76.; ill. *Herger Csabáné*: Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848–49-ben. In: *Jogtudományi Közöny*, 1999. 3. sz. 101–109., 103–104. (Bár ez utóbbiban pontatlannak érezzük azt a megfogalmazást, miszerint az 1841. évi, az egyházi birtokok szekularizációját indítványozó „borsodi körlevél” a „dézsmá megszüntetésének előzményét” jelentette volna. Uo. 24. sz. jegyzet.)

²⁰ *Spira György*: Polgári forradalom (1848–1849). In: *Kovács Endre* (szerk.): Magyarország története, 1848–1890. Bp., 1979. (Magyarország története tíz kötetben, 6.) 59–434. (továbbiakban: *Spira*, 1979.) 83. Érdekes módon a korábbi összefoglaló kézikönyv vonatkozó fejezetében kissé részletesebben írt a témáról, hangsúlyozva, hogy a világi és egyházi főurak képtelenek voltak a jobbágyfelszabadítással szembeni ellenállásra, pedig mélyen ellenezték azt, s meglelti a „főpapok nagylelkűségét” ugyanúgy, mint azt, hogy az alsó táblán „az egyik káptalan követe maga javasolta a tized eltörlését”. (Utóbbi ráadásul pontatlan megfogalmazás, mert a káptalan követe nem javasolta az eltörlést, hanem lemondásával hozzájárult ahhoz. Vö. 31. jegyzet.) *Spira György*: Polgári forradalom és nemzeti szabadságharc, 1848–1849. In: *Mérei Gyula–Spira György*: Magyarország története, 1790–1848. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka. Bp., 1961. (Magyarország története, III.) 380–600.; 391–392.

Március 18-án az *alsó táblán* – miután döntés született a köztelhivvelésről, valamint „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről” – bizonyosra vehető, hogy *Schneé László Heves megyei követ hívta fel először a figyelmet*, miszerint következetlenség lenne a magánföldesúri terhek megszüntetése után az azokhoz hasonló jogi természetű tized fenntartása. (A fennmaradt egykorú tudósításokban Schneé óvatos szóhasználata – „a papi tized iránt is egyúttal intézkedni kellene”²¹ – arra enged következtetni, hogy nem formulázott indítványt nyújtott be, hanem csak szóba hozott egy tisztázandó kérdést. Mivel a liberálisok részéről nyilvánvaló volt a feudális terhek megszüntetésének terve, ez a momentum az egyháziakhoz intézett burkolt felszólításként is értelmezhető.) Daróczy Zsigmond, a pécsi káptalan küldötte ezt követően szólalt fel, és káptalana nevében „a haza s a nép javára egészen, s minden kárpótlás nélkül” megtette lemondó nyilatkozatát, mire „az egész termet majd összeroskaszto »éljen«, taps és dörömbölés”²² következett. A követek felállva tapsolták meg a többi káptalan (esztergomi, nagyvárad, váci, nyitrai, szepesi, pozsonyi illetve a bencés rend) követének hasonló bejelentését, továbbá a többi káptalan közfelkiáltással kinyilvánított hasonló lemondó nyilatkozatát. Szentkirályi Móric a lemondó nyilatkozatokhoz hasonló patetikus köszönetnyilvánítása mellett gyakorlatiasabb lépésre is elszánta magát, a tized megszüntetését rögzítő törvényjavaslat illetve a felső táblának szóló üzenet megszövegezésébe kezdett, melyben a főrendek között helyet foglaló egyháziakat hasonló lépések megtételére kérték. A felirat megfogalmazásakor kért szót Vayon István nyitrai kanonok, aki a kizárólag a tizedből (pontosabban annak 1/16-ából, az ún. sedecimából) ellátott papok sorsáról való gondoskodást szorgalmazta. Erre Kossuth szükségesnek vélte a törvényben leszögezni, „miként a kisebrendű papság gondtólment ellátásáról gondoskodni szent kötelességüknek ismerik”, a majdani felelős kormányának pedig tegyék kötelességévé az alsópapság ellátásáról intézkedő törvény elkészítését.

A lemondás ügyét sokan összekapcsolják azzal a tényezővel, mely időben megelőzte az ominózus bejelentéseket. Arról van szó, hogy Kossuth indítványára – miszerint „annak ideje lejárt, hogy egy osztály képviselői a haza fölött még soká intézkedhessenek” – *döntöttek a permanens üléséről* (vagyis arról, hogy nem oszlanak szét, amíg a polgári átalakulás alapjait lerakó törvényeket meg nem alkották), továbbá arról, hogy az alsó tábla ülésén *egyenlő (fejenkénti) szavazatjogot biztosítottak* valamennyi követnek. Ezáltal lényegében a rendi országgyűlés átalakult alkotmányozó nemzetgyűléssé (constituante-tá),²³ hasonlóan ahhoz a szituációhoz, amely 1789 júniusában a francia rendi gyűléssel történt a „labdaházi esküt” követően. (Lónyay Menyhért így kommentálta a határozatot: „Eltöröltük a szavazatok törvényes arányát, nincs megyei követ, minden egyes külön szavazattal bír. Nincs tehát utasítás. Nem vagyunk többé rendek.”²⁴) Már a kortárs katolikus interpretáció is igekezett a két dolog között közvetlen kapcsolatot

²¹ Pl. *Pesti Hírlap*, 1848. 6. sz. (március 22.) 244. Más tudósítások egyébként úgy fogalmazzak, hogy Schneé kifejezetten indítványozta a papi tized megszüntetését. Ezeket ld. pl. *Varga*, 1971. 155. Az ülésen történtek jegyzőkönyvét egyébként a kortárs tudósítások alapján rekonstruálta pl.: *Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika, 1847–1894. I. köt. Bp. 1894.* (továbbiakban: *Zeller*, 1894.) 55–56.; *Barta István* (szerk.): *Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951.* (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.) (továbbiakban: *Klöm.* XI.) 671–672.

²² *Nemzeti Újság*, 1848. 663. sz. (március 21.) 1042.

²³ Uo. ill. *Pesti Hírlap*, 1848. 5. sz. (március 21.) 239. stb.

²⁴ *Könyi Manó* (közli): Lónyay Menyhértnek 1847/8-diki naplója. 1–2. r. In: *Budapesti Szemle*, 1896. 85. köt. 231. sz. 337–362., 86. köt. 232. sz. 18–49. [továbbiakban: *Lónyay-napló* (1896)] 48.

teremteni, vagyis az egyháziaknak a tizedről való lemondását még nagyobbban láttatni azáltal, hogy a bejelentést a fejenkénti szavazatok megadása miatti hálának tulajdonította.²⁵ (Erre alapot adhattak a káptalanok követeinek bejelentése utáni felszólalások szóhasználatai is.) Például a katolikus sajtó a szavazat-ügy rendezése után így folytatja az országgyűlés tárgyalásáról való beszámolóját: „Mely bizodalmat az egyházi rend nem késett a haza iránti lángoló szeretet sugallta legnagyobb, mert az egész honra kiterjedt áldozatával viszonzni.”²⁶ Rá kell mutatni azonban, hogy a szavazatok kiterjesztéséről hozott döntés, illetve a tized-ügy előkerülése között – még a nyilván nem a teljesség igényével készült jegyzőkönyvek tanúsága szerint is – további számos esemény történt (például az úrbéri törvényjavaslat, s abban a sokakat érdeklő kárpótlás vitája),²⁷ mire Schneé a dolgok közepébe vágva a tizedre irányította a figyelmet.²⁸ A szavazat-ügy kapcsán még egy dologra érdemes felhívni a figyelmet. Forgách Miklós pozsonyi kanonok a hevesi követ bejelentését követően rövid időre eltávozott az ülésteremből, hogy a káptalana véleményét kikérje, amire – éppen a nemzetgyűléssé alakulás kimondása következtében – ekkor már csak a kánonjog és nem a „küldők” utasításának kikérése miatt lehetett volna szükség. (Persze aligha volt elvárható, hogy a követek a rendi országgyűlés rendjén ilyen hamar túllépjenek, viszont tudjuk, hogy Forgách ekkor értesítette a Hám János vezette püspököket a tized ügyének előkerüléséről.²⁹)

Mielőtt követnénk az üzenet útját a főrendekhez, érdemes már itt felvetni a kérdést, hogy *tulajdonítható-e valakinek az érdem* az alsó táblán történt tizedlemondás kezdeményezéséért. Számos, elsősorban a katolikus történetírásban született interpretáció a *Religio és Nevelés* említett tudósításához hasonlóan meg sem említi Schneé bejelentését, valamint egyéb ennek ellentmondó körülményeket, s egyértelműen a káptalani követek önkéntes, mintegy kizárólag hirtelen és maguktól jött ötleteként ismertetik a lemondás aktusát. Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy Schneé felvetése és a Daróczy kanonok által kezdeményezett gesztus közötti mozzanatoknak döntő szerepe lehetett. A szempontunkból most lényeges kérdést illetően – tudniillik önként jelentette-e be lemondását az egyházi rend – nincs okunk kételkedni abban, hogy Kossuth az 1848/13. tc. geneziséről írt visszaemlékezéseit tényekre alapozta: „A jobbágyság felszabadítása meg lévén már szavazva, szép csendesen odasompolyogtam az emelvény elé, melyen a káptalanok követei ültek és szép csendesen azt mondám nekik: Urak, a földesúri dézsma megszűnt,

²⁵ Meszlényi Antal egyenesen úgy fogalmazott, hogy a papság örömmel nemcsak ellenvetés nélkül csatlakozott Kossuthhoz a szavazat-kérdésben, hanem „Daróczy pécsi káptalani követ még egy lépéssel tovább is ment”. *Meszlényi*, 1928. 64–65.

²⁶ *Religio és Nevelés*, 1848. I. 24. sz. (március 23.) 190. (A Nemzeti Újság cikke alapján.)

²⁷ Ld. erről pl. *Klöm*. XI. 667–671., részleteiben: *Varga*, 1971. 145–154. Megjegyezzük, hogy az események rekonstruálásához – további hivatkozás nélkül – felhasználtuk még a kancellária számára rendszeresen készített bizalmas országgyűlési jelentés szövegét is: Magyar Országos Levéltár, A Magyar Kancellária levéltára. A 96 (= Acta Diaetalia) 17. cs. 489–492. f.

²⁸ A szavazat-kérdést és a tized eltörlését összekapcsolta még egyébként körültekintő és tényszerű ismertetésében Eckhart Ferenc monográfiája is: *Eckhart Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Bp., 1948. 85. Tartalmas és pontos – Varga János 1971-es monográfiáját alapul vevő – feldolgozásában Orosz István megemlíti még egy szempontot, miszerint „a személyes szavazás bevezetése után az egyházi tized eltörléséről szavazniuk kellett a káptalanok képviselőinek is”. Ez igaz, viszont tény, hogy az országgyűlés többsége megszüntethette volna a tizedet a káptalanok beleegyezése nélkül is. A lemondásnak épp a kialakult helyzet tudomásulvétele miatt lett jelentősége. *Orosz István*: A jobbágyszabadítás és végrehajtása. In: *Gunst Péter* (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyszabadításától napjainkig. Bp., 1998. 55–136. (továbbiakban: *Orosz*, 1998.) 79.

²⁹ Ld. erről: „Itt égess, itt vágj”. Hám János emlékirata. In: ELMER, 1999. 137–158. [Scheffler János 1928-as kiadásának változatlan közlése, továbbiakban: *Hám-emlékiratok* (1999)] 141.; *Varga*, 1971. 159.

természetes dolog, hogy a papi dézsmának is meg kell szűnni, szerezzék meg önök a magyar katolikus klérusnak azt a dicsőséget, hogy maga mond le róla; ne várják, hogy én tegyem meg az indítványt, tegyék meg önök; erre egyik közülük ennyit felelt: köszönöm a figyelmeztetést, mindjárt megteszem. Még most is nevetném, amint visszaemlékezem, hogy egypár tisztelendő szomszédja miként rángatta a reverendáját, hogy 'per amorem Dei' ne izéljen, de a derék ember bizony csak izélt. Megmondta, hogy káptalanja nevében örökre lemond a nép javára minden kárpótlás nélkül a dézsmáról; példáját több lelkes kollégái lelkes nyilatkozatokkal követték, ellene természetesen senki nem szólt, még a reverendarángatók sem."³⁰ A körülmények további elemzése alapján (l. alább) megfogalmazhatjuk, hogy a tizedről való lemondás kezdeményezése nem a káptalani követektől, hanem az alsó tábla liberálisaitól származik, akkor is, ha az úrbéri viszonyok megszüntetése folytán már a papoknak csak a kész helyzet tudomásulvételének lehetősége maradhatott, s azzal éltek is. A történeti munkákban azonban több helyen is felbukkan olyan megfogalmazás, hogy a tized megszüntetéséről szóló törvényt a „pécsi káptalan követének indítványára” fogadta el az alsó tábla.³¹ Ezzel szemben az igazán precíz megfogalmazások kiemelik, hogy itt egy világi követ – felszólításként is értelmezhető – indítványára döntött Daróczy, majd a többi káptalani követ a lemondás bejelentése mellett.³²

Az este 8-kor kezdődött, hevenyészve összehívott és ezért kevesebb, mint „félházzal” működő főrendi ülésen³³ az alsó tábla üzenetének ismeretében az egyháziak közül elsőként Scitovszky püspök kért szót, és „tulajdon személyére nézve” bejelentette lemondását a tizedről. „De le nem mondhatok azokra nézve – folytatta –, kiknek ahhoz [...] törvényes joguk van.” Felhívta a figyelmet, hogy a dézsmával más tényezők (például az uralkodó jogai, káptalanbeli hivatalnokok, plébániák javadalmazása stb.) is összekötetésben vannak. Hogy mennyire szerette volna e döntést elodázni vagy tompítani, jelzi, hogy érvként még a protestánsoknak jelentendő nehézségekre is hajlandó volt felhívni a figyelmet. Batthyány Lajos (ekkor már kinevezett miniszterelnök) igyekezett megnyugtatni a főrendeket, hogy a különböző jogállásokból fakadó tizedügyeket (pl. bérletek,

³⁰ Idézi pl.: *Spira György: A magyar forradalom 1848–49-ben.* Bp., 1959. (továbbiakban: SPIRA, 1959.) 95–96.

³¹ L. pl. érdekes módon: *Barta István: Bevezetés.* In: *Klöm.* XI. 5–82.; 65. (Feltűnő viszont, hogy ugyanakkor kiemeli a püspökök „kénytelen-kelletlen” hozzájárulását a lemondáshoz.) Ugyancsak egyértelműen Daróczynak tulajdonítja a március 18-i törvénykezdeményezést (más munkáival ellentétben, vö. pl. 57. Sz. jegyzet): *Csizmadia Andor: A tized Erdélyben.* In: *Jogtörténeti tanulmányok, IV.* Bp., 1980. 43–58.; 54. Máshol – lehet, csak nyomdai hiba következtében – még inkább tévesen „a pécsi káptalan követei”-ről írt a lemondás kezdeményezése kapcsán. Uő: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: *Tanulmányok Deák Ferencről.* Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11–60.; 32.

³² Ezekre ld. példaként a már említetteken kívül: SZABÓ (1976) 309.; küln. *Varga, 1971.* 155.; ill. *Csizmadia, 1969.* 125.; *Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Bp., 1986. (Nemzet és emlékezet) 127.; pontos megfogalmazással: *Z.[akar] P.[éter]:* 1848. április 6. A vallásügyi törvénycikk elfogadása. A püspökök szerepe az utolsó rendi országgyűlésen. In: *Hermann Róbert (szerk.): 1848–1849. A forradalom és szabadságharc története.* Bp., 1996. 50–51. (továbbiakban: *Zakar, 1996.*) 51. *Spira György* egy helyen annyiban tér el az utóbiaktól, hogy nem Schneé, hanem Kossuth „biztatását” említi ki a káptalani követek lemondásának elindításához. *Spira, 1979.* 84. Vö. 30. sz. jegyzet.

³³ A főrendek ülésének jegyzőkönyvét ld. pl.: Felsőleges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt.[óság] Fő Rendecknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, 1848. (továbbiakban: *Főrendi napló, 1848.*) 344–352.; *Zeller, 1894.* 56–64. A felszólaló püspökök beszédeit egykorúan: *Religio és Nevelés, 1848.* I. 25. sz. (március 26.) 198–199., 26. sz. (március 30.) 200.; 27. sz. (április 2.) 213–214. A főrendi ülés összehívásának bizonytalanságaira ld. pl. *Varga, 1971.* 160–161. (A jelenlévő főrendek létszáma tekintetében megoszlik a kortársak véleménye – 10 és 40 fő között –, de kétségtelen, hogy fatális véletlen folytán csak a tábla töredéke gyűlt össze.)

ellátatlanul maradó alsópapság stb.) a következő országgyűlés mindenképpen elintézi, de annak hatáskörét még nem jelölték ki. Majd a kitűnő szónok Lonovics József csanádi püspök kért szót, és hosszú beszédben ismertette a tized („az egyház birtokjogainak leg-
régebbike s egyszersmind legfontosabbika”) magyarországi történelmét, kimutatva, hogy „a klérus[nak] a tizedet illető joga számtalan törvényeinken, királyi okleveleken, szerző-
déseken s királyi eskün alapszik”. Remek szónoki fordulattal azonban – bár hangoztatta a papságnak az eltörlésből fakadó megélhetési nehézségeit – az egyház hazafias elkötele-
zettsége jeleként a maga nevében („riadó tetszéstől” kísérve) megtette a dézsmát illető lemondó nyilatkozatát, ezen áldozatnak is a haza oltárára történő helyezését. Bejelentette röviden lemondását Rudnyánszky József beszercebányai püspök is, aki egyébként – mint a kancellária állandó informátora – a viharos főrendi ülésről másnap jelentést is készített az udvari szerveknek.³⁴ Végül Rimely Mihály pannonhalmi főpápa szólalt fel és rövid beszédében szintén bejelentette, hogy nemcsak a maga, hanem a bencés rend nevében a tizedből fakadó jövedelmét „édes hazámnak egész készségül áldozatul” hozza. Rimelynek a Lonovicséhoz hasonlóan hazafias hangvételű beszédében nagyobb teret kaptak fenntartásai. Először is kételkedett abban, hogy egyáltalán lemondhat-e ő a tizedről, hiszen csak haszonélvezőként és nem tulajdonosként gazdálkodik a decimából befolyó jövedelmekkel. A főpápa dilemmája (miszerint óvatosan kételkedtek abban, hogy egyáltalán joguk van a tizedről lemondani) végül a főrendi válaszüzenetben is tükröződött („[a püspökök] készek a papi tizedről – amennyiben az ezen főpásztorokat illeti – lemondani”), mely a világi főrendek követelésének megfelelően tartalmazta még a tizedet bérlő vagy adomány útján bíró birtokosok kártalanításának igényét. Hosszas vita után Perényi Zsigmond kompromisszumos javaslatához (a következő országgyűlésre a kormány terjesszen be vonatkozó javaslatot) a tized-kárpótlást elvben ellenző Kossuth és az alsó tábla is hozzájárult.³⁵ A törvény elfogadását a március 19-én reggel tartott „elegyes ülésen” hirdették ki.³⁶

Visszatérve a főrendek ülésére, itt is érdemes feltenni a kérdést a lemondás motivációjával és önkéntességével kapcsolatban.³⁷ Számos körülmény alapján úgy ítéljük meg, hogy a püspökök valójában ellenezték a tizedről való lemondást, és a fűtött hangulatú március 18-i ülésen nem a valódi véleményüknek adtak hangot. Nemcsak azért mondhatjuk ezt, mert a szemtanú – sokat idézett – szavai szerint a püspökök lemondása nem éppen a lelkesedés, hanem a „rezignáció ólomhangján” ment végbe.³⁸ A Hám János vezette püspöki értekezlet 18-án este kapott hírt az alsó tábla tizeddel kapcsolatos terveiről, s mivel – az események fordulatosságára jellemzően – többségében nem értesültek a főrendi ülés kései összehívásáról, a követendő egyházi stratégia kidolgozását másnapra

³⁴ Vö. *Varga János*: Batthyány és a jobbágyfelszabadítás. In: *Századok*, 1982. 6. sz. 1193–1228.; 1223.

³⁵ Ld. pl. *Klöm*. XI. 672–673. Az alsó tábla hosszadalmas vitája a tizedet illető főrendi üzenetről és a megszületett kompromisszumról: *Zeller*, 1894. 64–80. Megjegyezzük, ekkor egyházi követ már csak egyszer kért szót, Máriássy Gábor egri kanonok, aki az esetleges kárpótlással kapcsolatban arra figyelmeztetett, hogy egyes plébánosok nemcsak tizenhatodot, hanem egész tizedet húznak. Uo. 67.

³⁶ Megjegyzés: a tized elvesztése folytán keletkezett jövedelemkiesést Eötvös József kultuszminiszter május 6-i rendelete írta elő, ennek elemzése jelen dolgozatunk kereteit már meghaladná. A püspöki kar vonatkozó álláspontját tartalmasan összefoglalta: *Sarnyai Csaba Máté*: Úrbéri kárpótlás és/vagy arányosítás. In: *Századok*, 1998. 2. sz. 397–416.

³⁷ A püspöki kar önkéntes lemondását említő feldolgozások mellett (l. fentebb) érdemes felhívni a figyelmet arra a tényszerű – de eltérő hangvételű – szóhasználatra, hogy a főpápa „nem ellenezték” az alsó táblán indítványozott javaslatot. L. pl. két alkalommal is: *Zakar*, 1996. 51.

³⁸ *Lónyay-napló* (1896) 48.

(vasárnapra), az ünnepélyes szentmise utáni megbeszélésre halasztották.³⁹ A későbbiek ismeretében nyugodtan feltételezhetjük, hogy ez a stratégia nem a tizedről való általános és önkéntes lemondás deklarálását jelentette volna, sokkal inkább a megakadályozására teendő lépéseket, vagy legalábbis a kárpótlás kérdésében előnyösebb szövegezés elérését illetőleg a fenntartásaik nyomatékosságát. 18-án tehát a feszült hírek hatására nem fejthettek ki semmilyen ellenállást, nem sokkal később azonban a püspökök ezt egyértelműen megpróbálták. Az sem mondható, hogy a felső klérus az országgyűlés nyilvánossága előtt egységesen állt volna ki önkéntes lemondásával. Érdeemes felidézni például Ocskay Antal kassai püspök március 21-én tett nyilatkozatát. A hitelintézeti törvény tárgyalásakor tiltakozott, hogy a forrásként megjelölt alapítványok egy része a római katolikus egyházat is érintette volna, majd így folytatta: „Egyébiránt el nem mulaszthatom ez alkalommal kijelenteni, hogy a múlt napokban gyengélkedő egészségem miatt e teremben meg nem jelenhetvén, a köztanácskozásokban részt nem vehettem, mely ha lehetséges lett volna, az úrbér- és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések s papi tized megszüntetése tárgyában felterjesztett törvényjavaslatokhoz szavazatommal nem járultam volna.”⁴⁰

Érdeemes ezek után – mintegy az alábbi dokumentumközléseket bevezetve – az egyház véleményét röviden összefoglalni, vagyis azt, hogy hogyan és miért mondtak le a tizedről, illetve hogyan értékelték saját március 18-i cselekedetüket. Álláspontunk szerint a tized-törvény vitájában tanúsított egyházi álláspont értékelésekor meg kell különböztetni az egyháziak által a nyilvánosság előtt (beszédekben illetve sajtótermékekben) illetve az attól elzárt fórumokon (pl. hivatali használatra vagy magánfeljegyzésként) megfogalmazott argumentumokat. Előbbiekben ugyanis – érthetően – előtérbe kerülnek az önkéntes lemondással illetve az áldozathozatallal kapcsolatos elemek, utóbbiakban ezeket jószerevével egyáltalán nem említették.⁴¹ A március 18-i beszédekben a kanonokok nem fukarkodtak a hazafias szónoki fogásokkal. A már említett Forgách Antal azért szavazott a dézsma elengedésére, mert ezzel „elnyomott milliók könnyeit törli le”, Mericzay Antal váci kanonok pedig „a hon boldogságáról és milliók javáról” lévén szó, kötelességének nevezte, hogy lemondjon.⁴² Az egyházi sajtóban is 1848 őszéig mindenképp a tizedről való önkéntes lemondás, hazafias áldozatvállalás a meghatározó elemek.⁴³ Az egyik legalapvetőbb forrásként gyakran hivatkoznak a tavaszi püspökkari konferenciák tárgyalásainak Fogarassy Mihály c. püspök által formába öntött emlékiratának megfogalmazá-

³⁹ *Hám-emlékiratok* (1999) 141.

⁴⁰ Főrendi napló, 1848. 357.

⁴¹ Megjegyzés: Ami a történeti irodalmat illeti, az egyház álláspontjának védelmezői érveiket elsősorban az előbbiekre alapozták, Andics Erzsébet pedig az utóbbiakat dimenzionálta túl.

⁴² Zeller, 1894. 55. Mericzay egyébként – Daróczy Zsigmonddal együtt – vélhetően ezért kapta Vachot Imrétől azt a minősítést, hogy „legtöbb ésszel és jó akarattal” rendelkeztek. A legtöbb káptalan követét azonban szürke egyéniségnek vagy közepes képességű politikusnak nevezte, négyüket pedig – köztük az említett Máriaassy Gábort – úgy minősített, hogy „legpaposabb modorban, s hosszas üres beszédekkel, jezsuitai szofizmákkal védtek a konzervatív ügyet”, a káptalani követek felszólalásait pedig általában „hosszas unalmas böjti prédikációknak” minősítette. *V.[achot] I.[mre]: Az utósó pozsoni országgyűlés legtöbb tagjának rövid jellemzése.* In: *Üő (szerk.): Országgyűlési emlék. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach.* Budapest, 1848. 45–57., 53.

⁴³ L. pl.: „Nem ugyan fölpanaszolva, mert ez tőlünk távol van, de sőt, ha szabad dicsekedve emléke-zünk azon áldozatra, miszerint legújabbán az egyházi jövedelemnek azon neme, melynek valóban nemes és magasztos célt szolgált alapul, a tized, az egyháziak szabad ajánlásával, a haza oltárára tétetett. Az egyházi jövedelemnek ezen nemén mi serdült korunktól fogva kiváló kegyelettel, vonzalommal és lelkünk, meggyőző-désünk teljes erejével csüggtünk, mert hiszen főképp e jövedelemág származott isteni rendeletből”. *Udvardy Ignác: Baj és ír.* III. In: *Religio és Nevelés*, 1848. I. 41. sz. (május 25.) 351–353.

saira.⁴⁴ Említettük már, hogy az alsó tábla káptalani követei nem maguktól készültek a lemondásra, hanem felszólításra tették azt. E tényt Fogarassy is elismerte, továbbá érvelése középpontjába azt állította, hogy a tizedet mindenképp eltörölték volna, s „az események parancsoló hatalmának engedni kellett”, s az „akkori ingerültség közepette” amúgy sem pártolta volna senki esetleges ellenvéleményüket. Ezt az álláspontot egészítette ki a „hazafias készség”, az „önkényes áldozathozatal” hangsúlyozásával. Megítélésünk szerint a kétféle felfogás logikailag nem összeegyeztethető. (Gondoljunk csak a „lemondunk róla” és az „elvették tőlünk” típusú minősítések közötti stiláris különbségre.) Legfeljebb úgy, ha az egyház valóban – „megértve az idők jeleit” – *akkor és ott hirtelen meggyőződött* a lemondás hasznosságáról és fontosságáról egyaránt.

Ennek azonban a nem nyilvánosság számára szánt dokumentumokban alig találni nyomát. A márciusi fordulattal szemben amúgy is mélyen bizalmatlan Hám János szatmári püspök (a későbbi esztergomi érsek) emlékirataiban például csak egy helyen említi a „papság nagylelkű lemondását” a tizedről, de egyből hozzáteszi, hogy erre nem is lett volna joga, illetve „a valóságban le nem mondott róluk” (!).⁴⁵ Megemlíti viszont, hogy amikor a püspökök híret vették az alsó táblán törtéteknek (de a főrendek összehívásának nem), először nem a lemondáshoz való azonnali csatlakozásra, hanem a követendő főpapi magatartás egyeztetésére készültek. Ezt végül – immár a tized megszűntének tudatában – március 20-án tartott tanácskozáson tették meg, s ennek nyilván komoly hatása volt a későbbi papi magatartásra ebben a kérdésben. Ocskay Antal említett március 21-i bejelentése mellett elsősorban *Hám Jánosnak* ugyanazon a napon kelt, *a püspöki kar nevében az uralkodóhoz intézett feliratát* kell kiemelnünk, melyet többen idéztek, illetve ismertettek már, szövege magyarul viszont nem hozzáférhető.⁴⁶ (I. sz. dokumentumként alábbiakban közöljük.) Rá kell mutatnunk, hogy a püspöki kar itt kinyilvánította a megváltozott viszonyok elfogadása iránti készségét (március 18-a után nem is volt más lehetősége), ugyanakkor a királyhoz, mint főkegyúrhoz fordult az egyház javainak, illetve a Vallás- és Tanulmányi Alapnak a védelméért. Érvelésének középpontjába az 1791/23. tc.-et állította,⁴⁷ mely az alapítványoknak az alapítók szándékaival ellentétes célú felhasználását tiltja és megőrzésüket az uralkodó kötelességévé teszi. A felelős kormánytól, illetve annak esetleges szekularizációs terveitől való félelmük miatt kérték a király főkegyúri jogait és felügyeleti jogát gyakorló helytartótanács egyházi bizottságának (*Commissio Ecclesiastica*⁴⁸) fenntartását, mely biztosította az egyház tulajdon- és jogvé-

⁴⁴ *Fogarassy Mihály*: „Átmeneti szabadság”. In: *Elmer*, 1999. 39–79. [Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy részvevőtől. Pesten, 1848. – változatlan szövegközlés, továbbiakban: *Fogarassy* (1999)]; 54.

⁴⁵ *Hám-émlékiratok* (1999) 141–142. Megjegyezzük, Hám szövegében több valótlan is található. Egyrészt a lemondás nagyon is valóságosan bekövetkezett, másrészt tévesen azt írja, hogy Daróczy kanonok lemondása után az alsó tábla „ki sem kérve a többi káptalanok szavazatát” készített törvényjavaslatot. Pontatlanul emlékezett még a lemondáskor a főrendeknél jelen lévő egyháziak számára is, „két vagy három” püspökről írt, név szerint csak Lonovicsot és Scitovszkyt említette, Rudnyánszkyt és Rimelyt nem.

⁴⁶ Tartalmát részletesen ismertette: *Fogarassy* (1999) 55–56.; ennek alapján: *Meszlényi*, 1928. 66–73.; ld. még *Károlyi*, 1936. 43. 27. jegyz.; *Spira*, 1979. 90. stb. Erdemes megemlíteni, hogy Andics Erzsébet Hám beadványát kizárólag Károlyi Árpád idézett szövege alapján ismertette, hozzátéve, hogy annak eredetije elpusztult. Roskoványi Ágoston 1856-os – általunk is felhasznált – szövegkiadása ugyanakkor Andics figyelmét elkerülte, holott más helyen maga is közölt onnan dokumentumfordítást. *Andics*, 1949. 16., 21. jegyz., 139–140. A forrást alaposan ismertette még (a fennmaradt másolatok megjelölésével, ugyanakkor Roskoványi említése nélkül): *Varga*, 1971. 180–181.

⁴⁷ L. 77. sz. jegyzet.

⁴⁸ Az egyházi bizottságot 1782 szeptemberében állította fel II. József, 1848-ig változatlan szervezetét 1794-ben hozták létre. (Elnöke az esztergomi érsek, tagjai két egyházi és három világi tanácsos.) L. Pl. *Felhő*

delmének változatlan gyakorlati fennmaradását. A tizedről való lemondással kapcsolatban nem említették a nemzet oltárára tett ünnepélyes gesztust, sőt az elfogadott törvényt az egyház anyagi ügyeibe való beavatkozásként értékelték, mellyel szemben védelmet csak az uralkodótól remélhettek. (Bécsben egyébként az udvari kancellária lényegében úgy értékelte a dolgot, hogy a magyar katolikus egyház kész helyzet elé állította: 18-án lemondtak a tizedről, három nap múlva pedig már panaszkodnak, pedig előre nem is értesítették a királyt arról, hogy le akarnak mondani a decimáról! A kész helyzet tudomásulvételét javasolta, ugyanakkor a plébániák finanszírozásának sürgős rendezésére figyelmeztetett egyébként a bécsi pápai nuncius is.⁴⁹)

Az itt megfogalmazott gondolatokat azután a forradalom és szabadságharc változatos hatalmi viszonyokat eredményező másfél esztendeje folyamán, majd azt követően keletkezett *további főpapi dokumentumok is leszögezik*. Hám Jánosnak a Windischgrätz bevonulása után, 1849. január 11-én kelt beadványában – amellet, hogy sérelmezte a magyar kormányzat 1848 folyamán foganatosított egyházpolitikai intézkedéseit – a Commissio Ecclesiastica restaurálását remélte a cs.kir. közigazgatástól.⁵⁰ Utóbbi vezetőjéhez, Szögyény Lászlóhoz 1849. március 17-én intézett újabb levele nagyon hasonló érvelést tartalmaz. Jogforrásként ekkor is az 1791/23. tc.-re, valamint a tulajdonjog szentségének biztosítására hivatkozott, szót emelt az egyháznak az úrbériség elvesztése miatti káraitól és kárpótlásáról stb.⁵¹ De hasonló gondolatok fogalmazódtak meg Hám utódában, Scitovszky Jánosban is már a szabadságharc bukása után *a pápához írott levelében*,⁵² illetve az 1850 késő nyarán tartott *püspökkari értekezlet tizeddel kapcsolatos állásfoglalásában*, jóllehet utóbbiak középpontjában az egyház 1848. március 18-i magatartásának megmagyarázása és értelmezése állt.⁵³ (L. II–III. sz. dokumentumok.)

Ezek tartalmának részletesebb értelmezésétől – önmagukért beszélő megfogalmazásaikra tekintettel – eltekintünk. A tizedről való lemondás középpontjába egyértelműen az egyháziakra nehezedő *kényszert* állították, melynek hatása alatt a papoknak két lehetősége maradt: vagy az ünnepélyes ellentmondás és ezzel az egyház elleni nyílt támadások (pl. szekularizáció) provokálása, vagy az „előremenekülés”, a „szükségből erény” kovácsolása. Ez azonban nem jelenti, hogy lemondásuk valóban örömteli és önkéntes lett volna, különösen azért nem, mert 1849–50-ben határozottan *semmissnek minősítették* az 1848. március 18-i határozatokhoz való hozzájárulásukat. Ebben az esetben még az az érvelés is nehezen elfogadható, hogy a szabadságharc bukása után megnyilvánuló másfajta politikai kényszer hatása alatt tették ezt, egyrészt azért, mert – mint láttuk – 1849 augusztusa előtt is így gondolkoztak, másrészt azért, mert épp az uralkodó által is szentesített áprilisi törvények esetén az ennyire határozott elhatárolódásra kevésbé lett volna

Ibolya-Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, 3.) 284–286.

⁴⁹ *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1848-ig. Bp., 1935. 11.; *Károlyi*, 1936. 45. 33. sz. jegyz.; *Spira*, 1959. 96.

⁵⁰ *Andics Erzsébet* (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. II–III. köt. Bp., 1952–1965. (továbbiakban: *Andics*, 1952–1965.) II. köt. 313–315.

⁵¹ *Andics*, 1965. 67–68.

⁵² Erről megjegyezzük, hogy Meszlényi Antal szerint IX. Pius pápa örömmel vette, ha a papság javainak egy részét önként hazája oltárára teszi. *Meszlényi*, 1928. 66–67. Ennek ugyanakkor ellentmond az, ahogy Scitovszky a magyar papságnak a kánonokkal ellentétesnek tekintett március 18-i magatartása miatt magyarázkodik.

⁵³ Mindkettőt korábban említette ill. saját fordításában idézte: *Vázsonyi Vilmos*: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Bp., 1893. 44–45., az ő nyomán: *Andics*, 1949. 15–16.; az 1850. évi püspökkari értekezletre és a tized ügyében kiadott külön emlékiratra: *Zeller*, 1894. 199–200.

szükség. (Itt említjük meg, hogy a liberális törvényhozók az 1848/13. tc. bevezetésében törvénybe is iktatták az egyház kárpótlás nélküli lemondását és „a haza oltárára letett áldozatot örök emlékezetnek okáért”.⁵⁴) Az azonban kétségtelen, hogy a lemondásukat bejelentő egyháziakat tettükért elszámoltatták és önvizsgálatra készítették az egyház illetékes fórumai előtt.⁵⁵

Összességében az egyháziak tizedről való lemondásának kiváltó okai között *kizárólagos jelleggel a körülmények nyomasztó súlyát kell kiemelnünk*. Ilyen körülménynek kell tekintenünk mindenekelőtt a bécsi, majd a pesti forradalom kitörése után Pozsonyban uralkodó hangulatot, melyet alapjaiban határozott meg a *parasztfelkeléstől való*, sokak által dokumentált *félelem*,⁵⁶ így a zavargások gyors megelőzésének politikai szándéka is. (Ezt Kossuth és Deák is világosan fogalmazta meg például március 25-én, amikor arra mutattak rá, hogy az engedmények csak egy részének visszavonása is lángba boríthatják az országot.⁵⁷) Amennyire a világi birtokosokat a birtokaik jövedelmével kapcsolatos félelem, úgy az egyházat a *szekularizációtól való félelem* nyomasztotta. Ezt, mint második fontos körülményt azért is kell kiemelnünk, mert a kortársak tudósításai szerint az egyházi birtokok kisajátításának lehetősége „benne volt a levegőben”, ezért az „előre menekülés”, a „kisebbik rossz” választása nemcsak logikusnak, de egyedül lehetséges útnak is látszott. (Így az egyháznak jó lehetősége adódott, hogy a további társadalmi-politikai szerepvállalásához erkölcsi érveket szerezzen.) Hihetően hangzik például a tizedről lemondó püspökökre vonatkozó szemtanú megjegyzés, miszerint látszott rajtuk a fájdalom „a jövedelmök nagy részétől való megválás miatt, melyet a rémület a forradalom szellemétől csikart ki”.⁵⁸ Nemcsak egyháziak, hanem világiak is bizonyosak voltak a robot és dézsma megszüntetése miatt várható káoszban, és az egyházi birtokok előbb-utóbb bekövetkező elvételében,⁵⁹ ami pedig a püspököket illeti, az 1848 márciusi – egyébként alaptalan – félelmük az év folyamán tovább erősödött.⁶⁰ A harmadik fontos

⁵⁴ Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1836–1848. évi törvénycikkek. Bp., 1896. [továbbiakban: MT. (...) – év szerint] 236.

⁵⁵ Erről beszámol: Fogarassy (1999) 54.; illetve közvetve Scitovszky is a II. sz. dokumentumban.

⁵⁶ A március 14–18. körüli tömeglélektani tényezőkre vonatkozó dokumentumok összegyűjtését és részletes ismertetését elvégezte: Varga, 1971. 145–188.; vö. még: Szabó (1976); Orosz, 1998. 80. stb. Különösen sokat nyomott a latban Petőfi: Dicsőséges nagyurak c. versének népitéletekkel való fenyegetése és az általa vezetett 40 ezres paraszthadról szóló hírhír. L. még erről: Margócsy István (szerk.): Petőfi Sándor. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek) 106–108., 148. stb.

⁵⁷ Idézi pl. Márki, 1898. 43. stb.

⁵⁸ Lónyay-napló (1896) 48–49. A püspökök lemondását a „változások várható következményeitől való megrettenésként” írja le még: Csizmadia Andor: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848–49-ben. In: Világosság, 1981. 499–510., 501. Vö. 31. jegyzet.

⁵⁹ L. erről pl. Andics, 1952. 47–48. stb.

⁶⁰ A birtokosok tulajdonjogát fenyegető légkört tapasztalt Bécsben a pápai nuncius is, ld.: Balázs Péter: Viale Prelá bécsi pápai nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról. In: Levéltári Közlemények, 1974. 3–30., 6–7. A tizedről ünneppélyesen lemondó főpapok egyike, Rimely Mihály főapát például úgy vélte, hogy a március 18-i döntés csak a reformerek első lépése volt, melyet logikusan követ a még meglévő vagyontárgyak kisajátítása, „mivel a világ nyughatatlansága nem elégtű ki a püspökök dézsmainak elvételével, az a klérus jószágaira vágyódott!” Fazekas, 2000. Az év folyamán kimutatható félelmek abból is kitűnnek – mint Girik György kalocsai vikárius a Bécsben tartózkodó érsekének, Nádasdy Ferencnek jelentette, hogy a püspöki kar 1848. július 3–4-én tárgyalta Eötvös József miniszterrel, ekkor a püspökök felajánlották, hogy lemondanak a tizedkárpótlásról, ha az egyház javait megtarthatja és alapjait változatlan formában visszakapja. Erről épp Eötvös beszélt le őket, mert ha lemondanak a kárpótlásról, az szekularizációt vonhat maga után. Pál, 1914. 61. Eötvös és a püspöki kar 1848 nyári megbeszéléseiről ld. még: Hajdú János: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933. 66–68. A szekularizációtól való félelem alaptalanságát tartalmasan kimutatta: Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) (továbbiakban: Csorba, 1999.) 53–54.

körülményt pedig abban jelölhetjük meg, hogy felszólításra cselekedtek, s az alsó tábla liberálisainak alkotmányos és politikai eszközökkel, de mindenképp *nyomást kellett gyakorolniuk* a papságra a lemondás bejelentéséhez, mégpedig az egyháznak nagyobb bajtól való megóvása szándékával. Szentkirályi Móric, Kossuth követője például a köszönetnyilvánítás mellett rámutatott, hogy az egyházat csak a kiváltságairól való lemondás mentheti meg, „hogy a mozgalom alá ne sodortasson”, Bónis Sámuel szabolcsi követ szerint pedig a kanonokok tette alkalmas lehet „már veszni indult tekintélyük s befolyásuk” visszaszerzésére.⁶¹ Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a liberálisok is érezhették, hogy március 18. lélektani szempontból a legalkalmasabb számukra és egy csapásra többet érthettek el, mint korábban bármikor szerettek volna.⁶² „Rendes” körülmények között a mérsékelteket és a konzervatívokat aligha lehetett volna „e forradalmi atmoszféra nélkül [...] olyan mértékű kompromisszumra bírni, amely az új törvényekben testet öltött”.⁶³ Ugyanis március 18-án nem pusztán felgyorsult a liberális törvényalkotás folyamata, hanem alapvetően új irányt is vett illetve új tartalommal telítődött.

Hogy miért nem tekinthető kizárólag önkéntes áldozathozatalnak az egyháziak részéről a lemondás bejelentése, eddig is több ponton érintettük, de egy fontos tényezőt még hozzá kell vennünk. A reformkorban ugyanúgy, mint 1848-ban március 18-a délutánjáig *nincs nyoma annak, hogy egyházi körökben komolyabban készültek volna a tizedről lemondani*. A decima részét képezte azon feudális járadékszolgáltatások rendszerének, melynek teljes felszámolásáért a reformellenzék ekkor már több éves politikai harcot folytatott. Az egyház részéről nem fogalmazódott meg egyszer sem markánsan olyan vélemény, mely ennek ösztársadalmi hasznosságát vagy szükségességét belátta volna. Sőt, a reformkor utolsó szakaszában az egyházi rend inkább az úrbéri viszonyokat legfeljebb látszatreformokkal módosító, alapjaiban azonban kiváltságörző konzervatívok támogatóinak számított. A tized eltörlésének indítványa a korábbi országgyűléseken liberális vezérszónokoktól származott, 1847-ben is az ellenzék vezérmegyei vették fel utasításukba, hogy az úrbéri viszonyok tervbe vett megszüntetése esetén a decimát „nemzeti botrány nélkül nem lehet” megtartani, ezért váltság mellett meg kell szüntetni.⁶⁴ Azt természetesen március 18. vonatkozásában nem lehet elvárni, hogy őszinte lelkesedés söpörjön végig az egyháziakon a tized megszüntetése miatt, az azonban joggal felvethető, hogy az évek óta a liberálisok körében folyó ilyen irányú – gazdaság- illetve társadalompolitikai természetű – munkálatok⁶⁵ nem eredményezte köreikben az

⁶¹ L. 21–23. sz. jegyzet.

⁶² Ennek már március 23. körül hangot is adtak. Szentkirályi vonatkozó beszédére, ill. e kérdésre: *Szabó* (1976) 310–311.

⁶³ *Varga János*: A forradalom és a parasztság. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 77.) 79–96., 82.

⁶⁴ A tizeddel kapcsolatos korábbi diétai vitákról l. pl. *Csorba*, 1999. 36–39.; erről, és az 1827 utáni rendszeres bizottsági munkálatok vonatkozó tárgyalásairól: *Csizmadia*, 1969. 120–124. Pest megye 1847-es követutastását: *Klöm*. XI. 188.; Borsodét: *Seresné Szegőfi Anna* (szerk.): Borsod vármegye képviselete a reformországgyűléseken. Követutastások és követi végjelentések. Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 21.) 341. stb.

⁶⁵ Például a Pesti Hírlap hasábjain többen is fejtegették, hogy a tizedváltság a kötelező örökváltságnál is fontosabb, mert „azok közé tartozik, miket pusztá engedelmező törvénnyel megoldani teljesen lehetetlen; a de a törvényhozásnak egyetlen szavára lehullhatnak a jobbágyföldnek természetcsökkentő dézsmabilincsei, melyek nem csak egyedül a jobbágyföldet, hanem a polgári, sőt több helyen a nemesi birtokot is terhelik”. *Ludvigh [János]*: Tizedváltság. In: Pesti Hírlap, 1841. 89. sz. (november 6.) 750–751. 1845-ben Batthyány Kázmér költségen adták ki a Magyar Gazdasági Egyesületnek az úrbériségek megszüntetésével kapcsolatos pályázatán nyertes műveket: *Hetényi János–Királyi Pál–Ploetz Adolf*. Robot és Dézsmá. Erkölcsei és anyagi, mező- és státuszgazdasági tekintetben. Pest, 1845. stb.

ország iránt hozott áldozat közérdek-voltának elterjedését. 1848. március 6-án Kossuth hangot adott a robot és a tized megváltásával kapcsolatos konkrét terveinek, de még ekkor sincs nyoma a 18-i eseményeket előrevetítő momentumoknak.⁶⁶ Konkrétan például a lemondást elsőként megtevő pécsi káptalanról is tudjuk, hogy nemhogy korábban, de még március 18. után sem kommentálta érdemben e feudális járadékszolgáltatás megszüntetését, a tizedről szintén „hazafias indulatokkal” lemondó nagyváradi kanonok ugyancsak a kényszerről és a decima megóvásának lehetetlenségéről írt.⁶⁷

Rövid kitérőként érdemes felidézni a *francia forradalom vonatkozó szakaszának* (1789. augusztus 4. éjszakája) *nagyon is kézenfekvő párhuzamát* a magyarországi 1848. március 18-cal.⁶⁸ Ott ugyanis a zavargásoktól való megrettenés légkörében szintén egy nemesi küldött felszólítására tette meg az első lemondó nyilatkozatot – „miután egyes kollégáival konzultált” (!) – La Fare, Nancy püspöke, példáját nagyon sokan követték, meglehetősen patetikus hangvételű hazafias beszédekkel. Különbség a magyarországi 48-as helyzethez képest, hogy itt nem szövegezték meg azonnal a lemondás nyomán keletkezett törvényjavaslatokat, így mire azokat a következő egy hét folyamán végső formába öntötték, az egyháznak volt lehetősége tompítani a határozaton.⁶⁹ Hasonlóság viszont, hogy „az augusztus 4-i áldozatokat inkább a pillanat hatására tett engedménynek kell tekintenünk, mintsem a paraszti követelések önkéntes kielégítésének.”⁷⁰

Összességében tehát az egyháziak tizedről történt lemondását *nem önkéntes gesztusként vagy reális helyzet- és érdekelismerésen alapuló kompromisszumként értékeljük.*⁷¹ (Amennyiben persze a legfőbb társadalmi érdekek az úrbéri viszonyoktól való megszabadulást tekintjük – az egyház saját érdeke ugyanis egyértelműen az volt, hogy minél zökkenőmentesebben kerüljön ki a forradalmi átalakulásból.) Elismerjük ugyanakkor, hogy az egyház március 18-i magatartása „történeti vagy politikai szempontból éretnyül vagy bűnül egyaránt kevésbé róható fel”.⁷² A káptalani követek illetve a néhány püspök másik politikai oldallal való megegyezési hajlandósága aligha ítélné meg, elsősorban azért, mert kompromisszumkészségüket e politikai kérdésben elemezni egyszerűen nem lehet. Elsősorban azért, mert az egyház nem volt abban a helyzetben, hogy kompromisszumot kössön, egy olyan kérdés eldöntéséhez adta hozzájárulását, melynek lényegét befolyásolni nem állt módjában. A lemondás megtörténetében a központi szerepet az aktuális események nyomasztó súlyának, illetve az egyházat egy súlyosabb helyzettől való megóvás szándékának tulajdoníthatjuk. Ami a lemondás önkéntességét illeti: *formailag* az egyháziak önként tették lemondó nyilatkozatukat, *tartalmilag* azonban egyértelmű, hogy külső tényezők befolyására cselekedtek. Előbbi szempontból tehát helytelen volna az a megfogalmazás, hogy az egyházat *megfosztották* a dézsmától (hiszen a lemondás nyilvánosan történt), utóbbi szempontból pedig az, hogy a papok az alsó és felső táblán *lemondtak* arról (hiszen tartalmilag nyilván nem értettek vele egyet). Így, ha már röviden kell definiálnunk a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az egyházat inkább *lemondatták* tizeddel kapcsolatos jogainak gyakorlásáról. (Csak a stiláris példa kedvéért:

⁶⁶ *Klöm.* XI. 616.

⁶⁷ *Csizmadia*, 1969. 125. 118. jegyz.; *Varga*, 1971. 156., 117. jegyz.

⁶⁸ L. pl. *Höke*, 1886. 426.; *Csizmadia*, 1969. 120. stb.

⁶⁹ A vonatkozó forrásokat ld.: *Hahner Péter*: A nagy francia forradalom dokumentumai. Bp., 1999. (Osiris tankönyvek) 74–84.

⁷⁰ *Soboul, Albert*: A francia forradalom története, 1789–1799. Bp., 1989. 113.

⁷¹ Ezt az álláspontot képviseli: *Sarnyai*, 2000.; ld. még: *Uő*: A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán. In: *Vigília*, 1998. 10. sz. 740–745.

⁷² *Uo.* 740.

mondjuk Hám János is pro forma önként mondott le esztergomi érsekségéről 1849-ben, de ezt nyilvánvalóan erőteljes bécsi presszió hatására tette.)

Tény, hogy 1848. március 18. után – a népszerűségvesztésből fakadó nyilvánvaló politikai okokból – a magyar püspöki karnak eszébe sem jutott, hogy a tized-törvény revíziójára törekedjen. (Legfeljebb szórványos, helyi kísérletek történhettek, melyek nem voltak túl meggyőzőek és nem is vezettek sikerre.⁷³) Azt azonban megváltoztathatatlan tényként hirdették ki vármegyék és a földesurak, megtartásáról biztosították a lakosságot a Windischgrätzcel, majd Haynauval érkező császári biztosok, sőt, még a nagyon is aulikus Haulik György zágrábi püspök sem kívánta, hogy megcsappant jövedelmeiről a dézsma visszaállításával próbáljon gondoskodni.⁷⁴ Az 1848/13. tc. utóéletéhez tartozik még, hogy Ferenc Józsefnek az 1853. évi úrbéri pátenssel összefüggő jogi szabályozása az elvesztett jövedelmekért kártalanítást írt elő a tizedvesztett papság részére.⁷⁵

⁷³ Egyes erdélyi egyházakra (szász evangélikus klérus, marosvásárhelyi katolikus plébános, medgyesi ferences rendház) l. pl. *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi parasztság története, 1790–1849. Bp., 1956. 368.

⁷⁴ *Andics*, 1952. 107., 189., 240., 303., 322–323. stb.

⁷⁵ Ennek történetére l. pl. *Lóránt Mária*: Adatok az úrbéri kárpótlás történetéhez 1849–1853-ig. Doktori értekezés. Bp., é. n. [1935] (Történeti értekezések, 15.) 19–23.; *Csizmadia*, 1969. 127–129. Egykorúan: *Hegedűs József*: A pannonhalmi paptized Somogyban. Történeti, jogi és peres szempontból nézve 1854-ben. Nagy-Kanizsa, 1854. stb.

DOKUMENTUMOK

I.

A püspöki kar 1848. március 21-i felirata az uralkodóhoz⁷⁶

Amely dolgok a napokban Magyarország országgyűlésén előkerültek, nagy aggodalmakkal töltöttek el minket, püspököket, mivel előre látjuk, hogy a mi lelkipásztori őrizetünkre bízott egyházaknak saját jelenlegi állapotuk óriási felfordulásától kell tartaniuk, s látjuk, hogy ezek a dolgok sok mindentől megfosztják egyházainkat, ami számos helyen a szent szolgálat fenntartását, ha nem is lehetetleníti el, de legalábbis nagyon megnehezíti. E hónap 18. napján tárgyaltak – a jobbágytelek utáni úrbéri fizetésekhez hasonlóan – a papság és az egyházak minden tizedéről, melyek sok helyen fő, de néhány helyen majdnem egyedüli forrását alkották az egyházi jövedelmeknek. A világi birtokosoknak a kárpótlás valamiféle reményét ígérték, a papságot azonban, amennyire sejteni lehet, még ettől is megfosztják. Ehhez járul még, hogy a törvénytervezetben, ahol egy közös hitelpénztár felállítását ígérik, a Vallás- és Tanulmányi Alapot, valamint egyéb alapítványi alapokat – melyek a magyarországi katolikus egyház kegyes alapítványi és magánvagyonát képezik – országos ellenőrzés alá helyezték, kizárólag azon a címen, hogy Felséged Isten egyházainak legfőbb kegyura és védelmezője. Önmagukban egyébként üdvös célokra akarják kijelölni azokat, de a fizetések és a biztonság jelentős kibővítésével.

Lekipásztori aggodalmunkra tekintettel kívánjuk az emiatt a magyarországi katolikus vallás, az egyházak és a papság jelenlegi helyzetére kiáradt veszedelmes dolgokat Felséged előtt az Isten és a katolikus ügy iránti kegyes indulattal bemutatni, majd pedig kérésünket Felségednek a legalázatosabban esdve előadni. 1. Némely püspökségek, káptalanok, apátságok és prépostságok fenntartása – a tizedek és a jobbágytelkekhez kapcsolódó javadalmak elengedése miatt – annyira lecsökkent, hogy alig elegendő az asztaltartásukra és egyéb szükségleteikre. 2. Igen sok plébánia, amelynek egyházi fenntartása jelenleg a teljes tizedre vagy a tized egy részére alapszik, a tized eltörlésével nemcsak a kongruától, hanem több plébánia minden további fenntartástól is elesik. 3. Az egyházak kegyurai már nem kegyurak többé, sőt készülnek a kegyuraságról végleg lemondani az úrbéri jövedelmek ily nagy mértékű megnyirbálása miatt, továbbá azért, mert elszakadt a közöttük mint földesurak és jobbágyaik között mindig is meglévő kötelék. Ez a kötelék együtt járt a Felségedtől nekik adományozott terhes joggal és az ezzel összefüggő kötelezettségekkel – úgymint szolgáltatások és szolgálatok –, melyekkel eddig a háznép gondját viselték. Ezért nem minden alap nélkül előre látjuk, hogy a legtöbb plébánia sorsa és maguknak a lelkipásztoroknak az eddigi törvényes eltartása a bizonytalanságnak lesz kitéve. 4. Úgy tűnik nekünk, hogy az eltörölt kolostorok javaiból és a kegyes hagyatékokból befolyt Vallás- és Tanulmányi Alap (mely mostanáig az 1791/23. tc.⁷⁷ értelmében a kormányzék irányítása mellett Felséged, mint apostoli király és a katolikus egyháznak ebben az országban legfőbb kegyura és védelmezője gondoskodása és oltalma alatt állt) a körülmények alakulása illetve a politikai igazgatás rendszerének megváltozása következtében nincs biztonságban. Kivéve, ha Szent Felséged annak biztonságáról bölcsen és törvényesen méltóztatik majd gondoskodni, nehogy más célokra fordítsák azok, akikre a kormányzás gyepője rábízott. Mindez, legkegyelmesebb úr, nekünk,

⁷⁶ Roskoványi, 1856. 715. sz. 362–366.

⁷⁷ Szövegét l. alább. Vö. MT., 1740–1836. 166–167.

alulírott püspököknek állandóan szemünk előtt lebeg azóta, mióta az események a legtöbb időben ilyen fordulatot vettek, amely fordulat a kormányzás és a törvényhozás eddigi rendszerében lényeges, továbbá a katolikus ügy állapotát mindenekelőtt érintő változásokat eredményez. Amikor ügyeinknek ezen szorító körülményei közepette segítség után kutatunk, nem is gondoltunk arra, hogy a papság jogai és kiváltságai közül – melyeket oly sok törvény, oklevél, sőt szerződés szentsége is megerősített, most pedig immár hanyatlásba dőltek – melyikre is legyünk tekintettel. Leginkább azoknak az intézményeknek a sorsát siratjuk és fájjaljuk, amelyeket elődeink a katolikus hitnek az országban való megőrzésére illetve fenntartására, a nép és az ifjúság vallásos nevelésére, továbbá a katolikus egyház szent kötelessége és isteni szolgálata további oltalmazására állítottak fel, valamint gyarapítottak, azért, hogy ezekben ne uralkodjék el teljesen a romlás, és a katolikus egyház évszázadok kegyessége által emelt nagyszerű épülete Máriának és az Apostoloknak ezen országában össze ne omoljon.

Ezért, amíg van idő arra, hogy ügyeink teljes hajótörését megelőzzük, Felséged legmagasabb trónjához és az Isten iránti legnagyobb kegyességéhez folyamodunk, a legalázatosabban könyörögve: 1. Mivel az általunk már korábban hivatkozott 1791. évi törvény, jelesül a 23. tc. így rendelkezik: „a Szent Felség mint legfőbb kegyúr Isten egyházait meg fogja jogaikban őrizni, és bármely cím alatti alapítványait az alapítók szándéka szerint intézteti”, Felséged méltóztassék ezt mint a legfelsőbb kegyúr és oltalmazó az egyházakban gyakorolt, kizárólag Felséged személyére vonatkozó jogát a miniszteri igazgatástól elvenni, illetve elidegeníthetetlenül magánál tartani, valamint a Magyarország primásának vagy egyik püspökének elnökletével felállítandó Katolikus Bizottság⁷⁸ révén elkülönítve intézni, továbbá ezen megfontolással Isten egyházait, püspökségeit, káptalanjait, apátságait, prépostságait, monostorait és bármely egyházi testületét jogaiknak és javaiknak birtokában megőrizni, minden alapítványnak – akár a katolikus iskolákat, akár a vallás gyakorlását illetik – biztonságát helyreállítani. 2. Mivel az 1791/26. tc., jelesül a 10. §. az evangélikusok⁷⁹ bármely cím alatti alapítványairól úgy rendelkezik, hogy ezek adminisztrációja és igazgatása az ő kezüknél maradjon, és onnan soha ne lehessen kivenni; a 12. §. pedig a katolikusokat óvatosságra inti, miszerint a birtoklás aktuális helyzete mindkét fél számára zsinórmértékéül szolgáljon, így a katolikusok alapítványai a katolikusok, az evangélikusoké az evangélikusok javára fordítandók;⁸⁰ amennyiben Szent Felségednek a katolikusokat illető javak és alapítványok biztonságának és megőrzésének figyelemmel kísérésére más megfelelőbb eszköz nem áll rendelkezésére, méltóztassék Felséged ebben a tekintetben az ország katolikusait legalább azokkal a jogokkal felruházni, melyeket az evangélikusok jelenleg is bírnak. Valamint méltóztassék a katolikusoknak egyházaikat, iskoláikat és bármely vallási vagy tudományos céllal felállított intézményüket illető javait és összes alapítványát a közös országos igazgatás alól kivenni – amely igazgatásnak egyedüli alapja Felséged legfelső kegyuraságában és védelmezői kötelezettségi jogában áll – és ezek intézésének és megőrzésének jogát magára a katolikus egyházra átruházni. Úgy, hogy az egyház neve alatt egy Felséged által – azon céllal, ahogy fent érintettük – részint papi, részint világi rendű katolikus személyekből kegyelmesen felállítandó bizottság kezelje a katolikus egyház minden

⁷⁸ Commissio Catholica, nyilvánvaló célzás a korábbi helytartótanács kebelében működött Commissio Ecclesiastica fenntartására.

⁷⁹ Evangélikus: itt a mindkét történelmi protestáns egyház (református és evangélikus összefoglaló elnevezése.)

⁸⁰ Az 1791/26. tc. 10. ill. 12. §-ait l. MT. 1740–1836. 174–177.

vagyonát, egyébként Felséged legfőbb felügyeleti jogának illetékessége okán. Méltóztassék minden esetben kegyelmesen gondoskodni arról, hogy ezeket a javakat és alapítványokat kizárólag az alapítók kegyes elhatározásának megfelelően vagy annak szellemével összeegyeztethető célokra fordítsák. 3. Mivel továbbá ezekben az egyházra nézve kedvezőtlen időkben a prímási és az egri érseki szék mellett további négy püspöki szék⁸¹ is betöltetlen, féltő, hogy mind egyházi, mind politikai szempontból nem csekély rossz származhat abból, ha a székek üresedése miatt a nyájat pásztorok nem őrizhetik. Ezért bátorkodunk Felségedhez a legalázatosabban könyörögni, hogy méltóztassék ezekre a székekre ordinárius lelkipásztorokat kegyelmesen kinevezni, s így a magyarországi egyház főpapságát, melyre ezen változások közepette óriási erőfeszítések várnak, a legkegyelmesebben eredeti épségébe visszahelyezni. Ugyanakkor a legalázatosabban esedezőnk, méltóztassék a püspökségekre és más nagyobb javadalmakra való kinevezésekben a királyi főkegyúri jogot az eddigi szokásjog szerint saját legfenségesebb személyében továbbra is gyakorolni.

Nem kívánjuk, legkegyelmesebb úr, a politikai ügyek jelenlegi folyamatát megállítani, vagy azok elé akadályokat gördíteni akkor, amikor az egyház megőrzése, a hívek békéje és nyugalma miatti aggodalmunkban Felséged kegyelmességéhez valamint az Isten iránti legnagyobb kegyességéhez folyamodunk. Sőt bizakodva az isteni gondviselésben, amely szentegyházát soha nem hagyja el, kijelentjük: felismertük, hogy a mi feladatunk nem más, mint a magasabb hatalomnak magunkat készséggel alávetve, méltányosan fogadjuk a politikai ügyek minden olyan változását, amely Szent Felséged jóváhagyásával vezetettik be, a ránk bízott híveket pedig buzdítsuk azoknak tiszteletére, akik Felséged nevében és hatalmában az ország közügyeit akár most intézik, akár a jövőben intézni fogják, továbbá Felséged és az ő üdvükért, valamint az ország békéjéért és nyugalmaért az Istenhez imádkozzunk.

Mi azonban – ősi alkotmányunkra támaszkodva, melyet oly sok apostoli király, s így Felséged is esküjével erősített meg – a már elszenvedett károk érzésétől lesújtottan, többért könyörgünk erősen és állandóan Felséged igen erős vallásos kegyességénél, mint az események jövőbeli kimenetelének pusztá elfogadása. Mégpedig azért, hogy méltóztassék a Felséged legkegyesebb elődei által előmozdított katolikus ügyet saját különleges oltalma alatt megtartani.

Akik stb.

Pozsonyban, 1848. március 21-én.

Hám János szatmári püspök,
mint rangidős püspök az országgyűlésen megjelent
többi püspök nevében

⁸¹ 1848 tavaszán a váci, a győri, a székesfehérvári és a szepesi püspökség volt üresedésben.

II. Scitovszky János 1849. szeptember 8-i levele IX. Pius pápához a tizedről való lemondás ügyében⁸²

Legszentségesebb stb. A fenséges császár kedvezésével Magyarország esztergomi érsekségére választottként, a ragaszkodás azon kedves szándékához mérten, amelyről köztudott, hogy mindig a legkészebb gyermeki áhítattal kötötte össze a Szentszék érsekeit, papjait, a teljes katolikus papságot és Magyarország népét, mielőtt az én megválasztásomról a Szentszéknel kánoni rendelet született volna, meggyőződtem arról, hogy a mi ügyeink súlyosan nyomasztó körülményei között hivatalomnak az a feladata, hogy Szentségednek az itteni provinciák egyházának helyzetéről jelentést tegyek. Keserves dolgok azok, legszentségesebb Atya, amelyek a mostani kétéves időszak lefolyása alatt a magyarországi katolikus egyházat szorították. A politikai mozgalmak szerencsétlensége Franciaország, Itália és Németország vidékei felől terjedt el, betörve a fenséges Ausztriai Ház uralma alatti területekre és elárasztva Magyarországot is, amely pedig nevezetes a világiak vallásos buzgóságáról. Láthattuk a népek sajátosságát, miszerint a trón illetve az ősi törvény méltósága és szentsége mellett leginkább a katolikus egyház tekintélye ellen intéztek támadást. A minapi felkelések és mozgalmak idején nyilvánosan, mindenki szemé láttára sértették meg és ásták alá ezt a tekintélyt, amint ez Magyarországon is végbe ment. A fenséges Ferdinánd császár és király által 1847 végén Pozsonyba, nádorválasztásra összehívott, 1848-ban is folytatódott majd bezárt országgyűlésről a magyarországi Karok és Rendek által – melyek között az ország ősi szokásjoga szerint a főrendi táblán a püspökök, apátok, míg a prépostok és a káptalanok küldöttei a közrendi táblán foglaltak helyet – s a pártoskodók nagy befolyást gyakorló mesterkedései folytán olyan törvénytervezeteket ajánlottak a cs. k. Fenségnek, amelyek az egyházi és birtokjoggal szemben nyílt és csaknem orvosolhatatlan ellentétben álltak. Ugyanis a papságnak már nemcsak az országgyűlési szavazati jogát csorbították, hanem az egyházi tizedekről való lemondást is kikényszerítették, anélkül, hogy világos törvényben biztosították volna az egyházi rend javára a földesúri jogon szedett jövedelmek elvesztése miatti jogos kárpótlást, amelyről különben a polgári rend irányában rendelkeztek, jóllehet, ugyanaz az osztályrész és feltétel illette őket, miközben a jobbágyok mindenhol szétszéledtek.⁸³ El kell hinnünk, hogy a legkegyesebb Császár és Király, jól ismerve igazságosságát, méltanyosságát, a katolikus vallás iránti elkötelezettségét, a királyi akarat üdvös szabadságában sohasem járult volna hozzá ezekhez az ellenséges indulatú követelésekhez, s amikor mégis megtette, úgy egyezett bele, hogy azon idő alatt Bécsben és a birodalomnak azon részeiben a közügyek nagy felfordulása uralkodott el. A káptalanok bizonyos követei, az egyházi rend, vagyis a megbízóik felhatalmazása nélkül, a rendek múlt év március 18-i ülésén a saját nevükben és az egyházi rend nevében örökre és teljesen lemondtak a tizedről. Megtették, legszentségesebb Atya, a fenti állásfoglalást, amelyről jól tudták, hogy ellentmond a kánonok rendelkezéseinek, a megelőző zavartól és az ország nagyjaitól való jogos és valós félelmüktől, valamint az állandó megfélemlítéstől lesújtva. A vége felé közeledő országgyűlésen ugyanis az idő előrehaladtával a pártoskodók erői annyira felülkerekedtek, hogy a viták során eltűnt minden tisztesség, rend és mérsékelttség, sőt veszélybe került a személyek biztonsága, végül a király és a törvény tisztelete is. A fő-

⁸² *Roskoványi*, 1856. 437–439. (Lábjegyzetben csatolt szöveggént.)

⁸³ „Dum coloni universim cedebantur.” Értsd: mialatt a jobbágyviszonyok mindenütt megszűntek.

rendi táblán tömegjelenetekre került sor, éjszaka pedig ellenséges hangulatú tanácskozást tartottak. Igen kevés, legfeljebb 20-30 főnemes részvételével, csak a legutolsó percben összehívott rövid ülés nyilvánította ki a szent ügyről⁸⁴ való lemondást. Hiába szónokoltam én és még néhány püspöktársam az egyház jogai mellett, hiába hoztuk fel, hogy a tizedekről való lemondás nem tőlünk, az éppen akkor élőkötől függ, s az egyházak, káptalanok, plébániák, a számtalan kegyes intézmény és alapítvány a tizedek elvételével a legnehezebb helyzetbe fog kerülni, csak azt az egyet tudtuk az igazságosságra ártalmas gyorsaság miatt elérni, hogy betétettük a törvénytervezetbe a tizedek elvesztését eltérni kénytelen plébániáknak valamiféle kompenzációját. Ami pedig az egyházi javak úrbéri jövedelmeit illette, ezeket ezután ugyanolyan módszerrel engedték el a jobbágnak, mint ahogyan az ország egész nemessége a jövedelmeiről csak a teljes kártérítés reményében illetve feltétele mellett meghozott törvény fejében mondott le. Senki sem volt, aki az egyházi rendnek, egyébként az ország első rendjének érdekei mellett azon az országgyűlésen kiállt volna, függetlenül attól, hogy a többi földesúr állapota hogyan alakult az úrbéri jövedelmek tekintetében. Nem tudjuk, miféle ügyeskedés vagy miféle tévedés következtében történhetett, hogy nyilvánvaló: a cs. és k. Felség által szentesített és kihirdetett, az elveszített úrbériségek kárpótlására vonatkozó törvény a magyar egyház papságára nézve sokkal kétértelműbb és homályosabb, mint amennyire az igazságosság, az ügy jelentősége, vagy a többi osztrák tartomány példája megengedné, vagy pedig mint az e tárgyban az országgyűlési tárgyalásokról készült eredeti és autentikus jegyzőkönyvből kitűnik. (Egyébként a kompenzáció az egész osztrák monarchiában az egyháziaknak rendelkezésére állt.) Ügyeinknek a fent elősoroltak szerinti állása miatt igen szomorúan sínylődünk, szentséges Atya, akár a múltba, akár a jövőbe nézünk. A szent kánonok szankcióit áttanulmányozva rádöbentünk, hogy az egyház vagyonáról az Apostoli Szék ítélete nélkül nem lett volna szabad döntést hozni. Szentséged lábainál alázatos és esendő szívvel leborulva én és Magyarország minden püspöke gyermeki odaadással esdeklünk Szentséged előtt, hogy azokat a dolgokat, amelyek elmúltak, ne nekünk tulajdonítsa, hanem a bűneinket és őseink bűneit bennünk felfedő Isten jogos és kiismerhetetlen ítéletének, valamint méltóztassék atyai kegyességéhez és kegyelmességéhez mérten gyarlóságunknak bocsánatát adni. A másik dolog, ami aggódással tölt el minket, hogy az egyház szükségleteiről való gondoskodáshoz – ha a tizedek és úrbériségek jogos kártérítését nem kapjuk meg – mi aligha leszünk elégségesek. A szemináriumok, kegyes intézetek, a sok egyház, plébánia híjával lesz a szükséges fenntartási alapnak. Már attól kell félnünk, hogy ha éheznie kell a népünknek,⁸⁵ elhagyja helyét, és a polgári törvény által kijelentett hitehagyás lehetőségének útja megnyílik előtte, hiszen ebben a polgárháborúban a papok erkölcsi is elvadultak és meglazultak. Nem feledkezve meg kötelességemről, kérelmező könyörgéseimmel alázatosan a fenséges uralkodó trónjához járultam, és tiszteletteljesen meggyőződtem róla, hogy a Felséget szentséges elődeinek az Isten és egyház iránti ritka kegyessége vezérli. A császár titkos tanácsosai is a legjobb reményekre jogosítanak. Mivel azonban ez az ügy az egyház mai helyzetéhez képest oly óriási jelentőségű, s az Apostoli Szék ítélete nélkül nem lehet határozni, Szentségedet a legalázatosabban kérni merészeli, hogy azon atyai kegyességhez mérten, melyet az Apostoli Szék Magyarország alapításától fogva ezen részek tekintélyes egyházaik iránt méltóztatott tanúsítani, most is ezen részek sorsát kegyes védelmébe vegye, és méltóztassék hivatalával a fensé-

⁸⁴ Ti. a tizedről

⁸⁵ Ti. a papoknak.

ges uralkodónál, Ausztria császáranál és Magyarország királyánál az elveszítettek jogos kárpótlásának megadása céljából közben járni. Hogy az egyetemes egyház boldog és hosszan tartó kormányzásáért a halhatatlan Istennek állandó könyörgésekkel esedezhessem, és az apostolok áldásának kegyelmét kérhessem, a lábainál leborulva örökös hittel és hűséggel halálomig maradok.

Bécsben, a Boldogságos Szűz Mária születésének ünnepén⁸⁶ az 1849. évben.

III.

A püspöki kar 1850. augusztus 25. – szeptember 1-i értekezletén a tized ügyében született állásfoglalás⁸⁷

Magyarország püspökeit mind az egyház jogait és jövedelmeit elidegeníteni tiltó legszentebb kánonok, mind saját közösségük tisztelete ünnepélyes esküvessel kötelezik, hogy számot adjanak azokról az erőszakos időkről, amikor a trónusok összeroppanása miatti recsegés-ropogás közepette, valamint mind a szentséges, mind a világi hatalmasságok összeomlásának romjai között néhány (azóta is az egyházi rendhez tartozó) klerikust az 1848. évi országgyűlésen – részben személy szerint közvetlenül, részben a felső tábla követeknek szóló üzenetben közvetett módon – nyíltan, kifejezett fenyegetésekkel és megfélemlítésekkel rávettek arra, hogy elhiggyék: az egész egyházi rendre és az összes egyházi birtokra leselkedő veszélyt elháríthatják, ha gyorsan, bár akaratok ellenére lemondanak azokról a tizedekről, amelyeket még első szent királyunk engedett át részükre és ettől fogva számtalan törvény, nyilvános egyezmény, ünnepélyes békeszerződés erősített meg. Úgy látszott, erre a cselekedetre csak a megelőzhetetlen vészes szükség, továbbá az a szomorú sors vehette rá őket, melyet Franciaország, Németország, Spanyolország, Portugália, sőt Itália egyes tartományai egyházainak kellett átélnie, ahová a forradalmak ellenséges támadása a katolikus egyházra káros támadással tört be, s csak a békésebb idők orvosolták a bajokat. A diétán jelen lévő egyházi személyek a forradalom lecsendesíthetetlen gyűlölete miatt erőfeszítést tettek arra, hogy az egyházi jövedelmek egy részének feláldozásával az egyház másik, jelentősebb fenntartási alapját⁸⁸ a szent célokra őrizhessék meg. Ez az egyház nyilvánvaló szükségének és hasznának figyelembe vételében megmutatkozó szándék azonban csak azokat mentesíti az egyházi fenyték alól, akik ellenállást fejtettek ki; nemkülönben az egyházi dolgok azon elidegenítőit, akik képesek voltak az egyház javát támogatni, de magáról az elidegenítésnek erőszakkal és félelemmel kikényszerített aktusáról a jog minden ünnepélyességével az érvénytelenség büntetésének terhe alatt kinyilvánítják, hogy az a törvény előírásai alapján semmisnek minősül, és semmiképpen sem nem érvényes, sem nem hatályos. Tudniillik az egyház-
atyák törvényeiben⁸⁹ megjelenő többször említett legszentebb kánonok, és az 1553/8. tc.⁹⁰ előírják, hogy a püspökök a tizedek elidegenítésekor előzetes tárgyalást folytassanak

⁸⁶ Szeptember 8.

⁸⁷ *Roskoványi*, 1856. 732. sz. 436–442.

⁸⁸ Utalás az egyházi birtokok jövedelmére illetve a Vallásalapra.

⁸⁹ Hivatkozás a tridenti zsinat végzéseire. Számos kánoni kézikönyv közül I. pl.: *Corpus Juris Canonici*. Editio Lipsiensis Secunda. Instruxit: *Friedberg, Aemilius*. Pars Prior. Lipsiae, 1879.

⁹⁰ A törvény arról rendelkezik, hogy az egyházi személyek a tizedeiket szabadon bérbé adhatják annak, akinek akarják. A közcélokra igénybe vett tizedjövedelmekkel kapcsolatban a törvény szövegének 3. §-a is megőrizte a főpapok tiltakozását, mondván, hogy „az egyházi fekvő javak és jövedelmek megtartására tett eszközök és a régidőktől fogva mindenkor megtartott szent kánonok rendelkezései ellenére abba a végzésbe bele nem egyezhetnek”, amit a törvény elfogadásakor is csak azzal kitétellet tettek meg, hogy csak egyszeri

és az egész káptalant értesítsék az egyházi javak elidegenítéséről, a cselekmény érvénytelenségének terhe alatt. De ezúttal minden efféle tárgyalást éppen azok tettek lehetetlennek, akik az ügy elfogult kezelésével a tizedről való lemondást az általános rettegés közepette kikényszerítették. Azután a királyi jog is, valamint maga a méltányosság is azt követeli, hogy – mivel mindenkit érint – mindenkinek jóvá kell hagynia; ezen felül a törvény kimondja: a főpaptól az egyházi javak lényeges elidegenítésében okvetlenül megkövetelik nemcsak az alapos és ünnepélyes tárgyalást, hanem az együttes elismerést és aláírást is, legalább a káptalan nagyobb részéről; ha pedig az egyházi személyek nem adnak időt a káptalannal való alaposabb megtárgyalásra, lemondásra kényszerítve eltiltják őket hivataluktól, s tettük elveszti minden jogszerű érvényét és hatályát. Ezen felül a Kollonics-féle egyezség⁹¹ szövege és történeti része, valamint a papi gyűlésről, továbbá a tized és az egyházi adó ügyében teljhatalommal felruházott küldöttekről szóló nyilvános iratok nyíltan bizonyítják, hogy az egész magyarországi egyház jogai és javai felett nem hogy egyesek nem rendelkezhetek volna, hanem arról csak a papság teljhatalommal megbízott egyházi emberei hozhattak volna döntést. Így a tizedekről akarattuk ellen és félelemmel kicsikart lemondatás értelmi szerzői a tárgyalás viharos meggyorsításával a diétán jelenlévő egyháziaktól elvették a lehetőséget, hogy a püspökökhöz, valamint a világi és regula-szerint szabályozott káptalanokhoz járuljanak jóváhagyás kérésének céljával, de az egyház jogaival szembeni nyílt cselekményre nem merték rászánni magukat. Végül az apostoli királyok példája, miszerint a tizedek tizedeinek és az egyházi hadiadóknak – amelyek az állandó háborúk súlyos költségeit fedezik – a törvényes birtoklásához újra és újra ki kell kérni a legfelsőbb pontifikális hozzájárulást, arra enged következtetni, hogy a Szentszéknek az egyházi jogok és jövedelmek elidegenítéséhez való hozzájárulása országunkban is szükséges. Ezért a tizedekről a legszentebb Atya tudtán és beleegyezésén kívül kezdeményezett lemondás – anélkül, hogy ezt a római leiratok is kinyilatkoztatnák – már jelenleg sem tekinthetők érvényesnek, azért, mert a cselekmény ellentmond a kánonoknak, azok hatályos értelmezése szerint.

Mindezek következtében a magyarországi püspökök – nem azért, mert fájdalommal fogadták jövedelmük elvesztését, melyet különben is mindig a nép jólétére, valamint a haza dicsőségére költöttek, hanem egyedül a legszentebb kánonoknak Isten előtti feltétlen tiszteletétől vezéreltetve, melyekhez lelkiismeretüket és tetteiket mindig igazítaniuk kell – ünnepélyesen tiltakoznak és kinyilvánítják az Ő legszentebb földi Helytartója, továbbá az apostoli király, végül jelenlegi és jövőbeli polgártársaik előtt a következőket: A tizedekről való lemondás aktusát a sokkal nagyobb károktól való félelem miatt, mintegy az egyházi rend üdvének egyedüli eszközeként kényszerítették ki tőlük, mely a jognak a szent kánonok tekintélyével a cselekedetek érvényességére vonatkozóan elrendelt minden formai követelményével a lemondó egyháziak bűnén túl önmagában is, továbbá a jog minden ereje által semmis. Egyébként a püspökök maguk igazolására, valamint a nép iránti szeretettől és elkötelezettségtől vezéreltetve (amelynek szükségeiben mindig készek segítségükre sietni), illetve a király és a haza tekintélyével és egyetértésével megerősített törvények iránti őszinte tiszteletükből fakadóan, végül pedig azért, mert tartanak az ügyben felmerült minden – mint a tömegek bőséges forrásából fakadó – balvéleménytől, nyíltan és világosan kihirdetik: Jelen nyilatkozatuk és tiltakozásuk egyedüli és

alkalomról van szó. Az előzetes tárgyalásokról és káptalan értesítéséről nem a törvénycikk, hanem a kánonok rendelkeztek. MT., 1526–1608. 342–343.

⁹¹ A Vallásalap megteremtésében fontos egyezményt és jogi természetét ismerteti: *Csorba*, 1999. 217–219.

egyetlen célja, hogy eleget tegyenek a szent kánonok előírásának, melyek tiltják az egyházi javak megfelelő formai követelmények nélküli elidegenítésének megkezdését, nem pedig az, hogy a tizedeknek a törvény szerinti, a nép javára tett elengedését újratárgyalják vagy megtámadják. Mindkét tábla egyházi személyei egyaránt jól emlékeznek arra, hogy bár egyrészt a lelkészkedő papságot illető tizedekből levonták a saját tekintélyes részüket mint papi illetéket (kongruát), másrészt ezekből sok más egyházi intézetre is költöttek; az országgyűlésen a tomboló forradalom legnagyobb viharai közepette nyíltan fogalmazva hívták fel az ország két táblához tartozó rendjeit, hogy a tizedek eltörlése miatt felmerült szükségletekre méltányos és elegendő támogatással legyenek segítségükre. Így most az összegyűlt püspökök ő szent császári Felsége és magas minisztériumának igazságosságától és a nemzet nemes alattvalói hajlandóságától tisztelettel és teljes bizalommal kérik és várják, hogy (miután a papság – az Isten tiszteletének és az egyház szolgálói táplálásának biztosítását hangsúlyozva – oly nagy áldozatot hozott, továbbá a szükséges nyilvános dicsérő beszédek között az 1848/13. tc.-ben – annak ellenére, hogy az egyházi intézetek hanyatlásnak indultak – elfogadta az országnak közös kötelező érvényű hitvallását) méltó és korunk körülményeihez szabott ellátással késedelem nélkül elsősorban a lelkészkedő papságnak nyújtsanak segítséget, mindazoknak a jogos figyelembe vételével, amelyeket ez a papság a tizedekkel és tizenhatodokkal⁹² elveszített.

DER VERZICHT DER KATHOLISCHEN KIRCHE AUF DEN ZEHNTEN AM 18. MÄRZ 1848

Ein außerordentlich wichtiges Ereignis der ungarischen Revolution von 1848 war die Liquidierung der feudalen gesellschaftlichen Verhältnisse sowie der Besteuerung, die als Auswirkung der Märzrevolution in Wien und Pest erfolgte Bauernbefreiung und die Einführung der allgemeinen Steuerpflicht. Der in Preßburg beratende letzte Ständetag erbrachte am 18. März (ähnlich dem 4. August 1789 der französischen Revolution) an einem einzigen Tag das Gesetz über die Abschaffung der Fronarbeit der Leibeigenen, des Neuntels und des Zehnten der Kirche.

Die in der unteren Tafel des Landtages Platz nehmenden Stiftsgesandten (Kanoniker) bzw. die in der oberen Tafel sitzenden Bischöfe erklärten feierlich, daß sie „den Wink der Zeit verstehend“ auf den seit achthundert Jahren genossenen Zehnten verzichten. So konnte der Gesetzartikel 1848/13 entstehen, der diese Form der Rentenleistung (eine der schwersten Steuer der Leibeigenen) „für immer und ohne Entschädigung“ abschaffte und über die staatliche Regelung des Unterhaltes der niederen Geistlichkeit verfügte. Der Verzicht der Kirche auf den Zehnten ist bereits von sehr vielen gewürdigt worden, doch die historischen Bewertungen sind immer (z.B. in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen oder im kommunistischen System) von den aktuellen kirchenpolitischen Absichten überschattet worden.

⁹² Sedecima, a tized 1/16-od része, mely a tizedjövedelemnek a papság közvetlen megélhetésére fordítható részét jelentette.

Die hier vorliegende Studie versucht, die Ereignisse des 18. März zu rekonstruieren und historische Erklärungen für die Gründe des Verzichts der Kirchenpersonen auf den Zehnten zu finden. So ist es z.B. ein unbezweifelbarer Fakt, daß die Kirche nicht freiwillig, sondern auf Aufforderung der weltlichen, liberalen Abgeordneten auf den Zehnten verzichtet hat. Nämlich deshalb, weil es ihnen klar wurde, daß nach der Abschaffung der Fronarbeit und des Neuntels bei den weltlichen Grundbesitzern auch der priesterliche Zehnt nicht unangetastet bleiben kann, auf jeden Fall abgeschafft wird, und es deshalb besser ist, wenn sie schon „im Voraus fliehen“ und versuchen weiteren kirchenpolitischen Veränderungen (z.B. die Säkularisation der kirchlichen Grundbesitze) vorzubeugen. Wenn man die historischen Quellen der Absage auf den Zehnten bewertet, muß man zwischen den Äußerungen der kirchlichen Personen (Reden im Landtag oder die Presse) vor der Öffentlichkeit und den für die inneren Behörden oder für den eigenen Gebrauch bestimmten Dokumenten unterscheiden. In den ersten sprechen die Kirchenmänner nämlich über ihre freiwillige Absage, über ihre patriotischen Verpflichtungen und über ihre Opferbereitschaft der Nation gegenüber, aber aus den zweiten geht hervor, daß sie in Wirklichkeit stracks gegen die Abschaffung des Zehnten waren und Angst um die feudalen Privilegien der Kirche hatten.

Die Studie dokumentiert dies auch mit der Übersetzung von drei wichtigen, jedoch kaum bekannten Dokumenten. Die Eingabe des Episkopats vom 21. März 1848, sowie die nach dem Zusammenbruch des Freiheitskampfes verfaßten Dokumente (der Brief an den Papst aus dem Jahre 1849 und die Denkschriften aus den Konferenzen des Episkopats aus dem Jahre 1850) nehmen alle den gleichen Standpunkt ein: sie erklären den Verzicht der Kirche auf den Zehnten für nichtig und wünschen anstatt der Ministerialverwaltung der Kirchenangelegenheiten die Aufrechterhaltung des einstigen Statthalterrates.

Die Verfasser beweisen damit, daß die Absage der Kirche auf den Zehnten nicht freiwillig sondern unter dem Einfluß der schweren Last der Umstände erfolgte und daß es der Kirche vor 1848 nicht mal in den Sinn gekommen ist, auf die Einnahmen durch den Zehnten zu verzichten. Auf Grund dessen ist die genaueste Formulierung vielleicht so, daß man die Kirche auf den Zehnten absagen ließ.

Csaba Fazekas–Éva Gyulai